

KULTÚRA SLOVA

**Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu**

**Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
SAV**

HLAVNÝ REDAKTOR
Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR
Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA
Eugénia Bajžíková, Valéria
Betáková, Gejza Horák, Ján
Horecký, Ján Kačala, Ján
Matejčík, Ivan Masár, Ján
Oravec, Konštantín Palkovič,
Jozef Ružička, Ján Sabol,
Elena Smiešková, Milan Ur-
bančok

Toto číslo zredigoval Ján
Horecký

REDAKCIA
Bratislava, Nálepková 26

KULTÚRA SLOVA, ROČNÍK 5 — 1971 — ČÍSLO 3

OBSAH

J. Kačala, Teória a prax v
jazykovej kultúre 65

Hlasy o slove

J. Buzássy, Môj milý Luci-
lius čiže milý Ivan! 67

Čítame Slovník slovenského ja-
zyka 69

J. Holý, O niektorých syno-
nymných slovách 73

K. Habovštiaková, Laz 75

I. Masár, O jazyku Príbehov
z Dekameronu 78

V. Uhlár, Miestne názvy z
mien etnickej príslušnosti 82

Rozličnosti

O jednom slovese vzoru *česať*.
R. Kuchar 88

Z mojich etymologických vý-
kladov. M. Hések 88

Poznáte slovo *možeň*? M. Ma-
ján 90

Správy a posudky

Vypĺňali ste sčítací hárok? J.
Škladaná 91

Čo nakúpiť — čo uvariť. R.
Kuchar 92

Spytovali ste sa

Chodiť na poľovačky, nie na
poľovky. J. Jacko 94

Mýtus — mytizovať. J. Ma-
tejčík 94

Na zavolanie sestričkou — na
zavolanie sestričky — na
sestričkinu zavolanie. Š. Pe-
ciar 95

Nie fajermúr, ale požiarňový múr.
M. Považay 96

Teória a prax v jazykovej kultúre

JÁN KAČALA

Zásada úzkeho spojenia teórie s praxou sa vyzdvihuje v mnohých oblastiach nášho života. Osobitne dôležité je, aby vedecká teória — ak jej výsledky možno využiť bezprostredne v praktickom živote, vo výrobe a pod. — reagovala na požiadavky praxe a svoje závery formulovala i so zreteľom na potreby a problémy praxe. Z druhej strany je za potrebné, aby výsledky vedeckého výskumu nachádzali v praxi účinný ohlas a aby sa uvádzali do života. Medzi teóriou a praxou jestvujú teda úzke vzájomné vzťahy a väzby.

Jazyková kultúra je takou oblasťou, v ktorej možno isté výsledky vedeckého opisu slovenského jazyka priamo využívať a prakticky zužitkúvať. Jazykovedci sa starajú, aby cesta od teórie k praxi bola čo najkratšia. Jazykovedná teória v tejto oblasti má totiž k jazykovej praxi taký vzťah, že jednak vychádza zo stavu jazykovej praxe, je jej zovšeobecnením (tu by sme mohli hovoriť o viac-menej pasívnej stránke vzťahu) a jednak je svojimi výsledkami zacielená na jazykovú prax v úsilí usmerňovať ju, pozdvihnúť ju na vyššiu úroveň (túto stránku vzťahu možno pokladať za aktívnu). Obidve stránky majú svoju dôležitosť a sú podmienkou úspešnej práce v jazykovej kultúre.

Teória jazykovej kultúry však okrem tohto interného alebo vnútorného rozmeru (t. j. vzťahu k jazykovej praxi) má aj vonkajší, širší rozmer, a to zreteľ na stav spoločnosti, ktorá tento jazyk používa na každodenné dorozumievanie. Ak by teória jazykovej kultúry nebrala do úvahy toto širšie hľadisko, chýbala by záruka, že praktické kroky v oblasti jazykovej kultúry budú mať predpokladaný a žiadaný účinok.

Teória spisovnej slovenčiny a jazykovej kultúry, ktorá je výsledkom vedeckej konferencie o kultúre spisovnej slovenčiny z r. 1966, obsahu-

je v sebe aj uvedené požiadavky. Značí teda analýzu slovenského spisovného jazyka, úrovne jeho používania i spoločenských súvislostí, v ktorých žil a žije. Podčiarkujeme, že Tězy o slovenčine — lebo o nich je tu reč — sú prvou takouto ucelenou teóriou spisovnej slovenčiny a jazykovej kultúry u nás; pravda, okrem toho sú aj návodom na usmerňovanie jazykovej praxe a na zvyšovanie jazykovej kultúry.

Slovenčina — najmä jej spisovná podoba — v súčasnosti patrí medzi najlepšie opísané slovanské jazyky. Vedecký opis systému slovenského jazyka vydáva svedectvo o tom, že slovenčina je dobrý dorozumievací prostriedok príslušníkov slovenského národa. Toto konštatovanie je dôležité aj pre okruh jazykovej kultúry.

Ak však vyslovujeme uspokojenie nad terajším stavom vedeckého poznania slovenského spisovného jazyka, resp. nad vypracovanou teóriou spisovnej slovenčiny, musíme si uvedomiť, že je to iba jedna stránka veci. Práca v jazykovej kultúre má totiž aj veľmi dôležitú praktickú alebo realizačnú oblasť. Teraz ide o to, žeby sa poznatky z tejto teoretickej úrovne, resp. poznatky získané vedeckým opisom slovenčiny stávali a stali majetkom čo najväčšieho počtu používateľov spisovného jazyka, žeby nachádzali a našli odraz aj v každodennej jazykovej praxi; ak už nechceme byť priveľmi nároční, spomenieme aspoň niektoré najdôležitejšie sféry tejto praxe, v ktorých by sa spomínané výsledky jazykovednej teórie nemali obchádzať: je to vyučovanie (a osobitne vyučovanie slovenského jazyka) na všetkých, najmä na základných a stredných školách, tvorba učebníc, predovšetkým školských, a jazykové prejavy v hromadných oznamovacích prostriedkoch (noviny, rozhlas, televízia), v knižných publikáciách a v časopisoch.

Hoci sa v tomto okruhu urobilo už hodne, hoci rastie počet tých, čo sa starajú o úroveň svojich verejných prejavov, predsa len sa najviac zaostáva práve na tejto realizačnej úrovni, tam, kde má práca prinášať ovocie, kde sa má dosah teórie konkrétne prejavíť. Tu teda prax nezodpovedá dosiahnutej úrovni teórie, pričom sa niekedy môžeme stretnúť aj s prevracaním vecí a ich skutočných hodnôt: z neinformovanosti alebo v úsilí osvojiť si niečo „vyššie“ sa jednotlivci zriekajú správnych prostriedkov a osvojujú si chybné (o taký prípad ide pri nesprávnom vykaní „vy ste bol“, „vy ste bola“, pri niektorých lexikálnych javoch a pod.).

Aj takýto negatívny príklad však napokon ukazuje, že používateľ spisovného jazyka má k tomuto svojmu nástroju dorozumievania aktívny vzťah, že sa usiluje svoje vyjadrovanie zlepšovať (na tento aktívny vzťah k jazyku by sme mohli uviesť oveľa viacej kladných príkladov, ako o tom svedčia najmä listy, ktoré dostáva jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV). Z tohto poznatku vychodí záver, že tento aktívny vzťah používateľa k spisovnému jazyku treba správne orientovať. Tre-

ba sa starať, aby používateľ spisovnej slovenčiny mal viac — a správnych — informácií. Na rozširovanie týchto informácií sa musia intenzívne využívať najmä školy a hromadné informačné prostriedky, ale aj všetky ostatné možnosti, ktoré sa ponúkajú.

Zmyslom práce v oblasti jazykovej kultúry je na základe jestvujúcej teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry dvíhať a pozdvihnúť úroveň súčasnej jazykovej praxe. Prirodzená je orientácia predovšetkým na tie prostriedky, kde jazyková výchova (priama i nepriama) zasahuje čo najväčší okruh ľudí. Záleží však aj na jednotlivcoch. Je potrebné, aby každý používateľ spisovného jazyka na základe úprimného vzťahu k nášmu národnému jazyku a aj vo vedomí dôvery k výsledkom jazykovednej práce usiloval sa zdokonaľovať v používaní spisovného jazyka, lepšie poznával bohatstvo jeho vyjadrovacích prostriedkov, možnosti výberu medzi nimi a vedel ich vhodne využívať pri tvorbe verejných jazykových prejavov.

HLASY O SLOVE

Môj milý Lucilius čiže milý Ivan!

Píšem Ti, aby som sa s Tebou podelil o svoje skúsenosti, inak povedané, aby som sa Ti vyplakal na hrudi, lebo bude reč o jazyku, o literatúre a o slove, ktoré v tom lieta nevinne. Stále od neho niečo chceme: aby vyjadrovalo, aby zachytilo, stvárnilo, aby spodobilo(?), oslávilo, aby urobilo jasno, aby nebolo vodou na mlyn, ale aby bolo zbraňou, aby hovorilo jasnou rečou, ale nie po lopate, aby ukázalo, kde je pes zakopaný, ale i kde je východisko. Stále od neho čosi chceme. Je toho naň priveľa. Literatúra (aspoň v deklaráciách) navyše žiada presnosť, vecnosť a pravdu.

Áno, v rámci tej veľkej hry, akou literatúra nesporne je, záleží najmä na presnosti, na vecnosti, na pravdivosti detailov. Slovo rado poslúži, je stále naporúdzí, je jediné nevinné v tom babylone, veď samo nehovorí, používajú ho iní. Pomstí sa iba tým, že zhorkne v ústach, šklabí sa na papieri. Iba jazyk ho občas očisťuje, zbavuje pľuvancov a špiny, pretvárinky a patiny, prostá reč ľudí ho opäť prijme ako strateného syna, lebo, darmo je, rečou sa ľudia majú dorozumievať.

Slovo je pre literatúru veľký dar, pravda, je to dar danajský; nič netušiaci autor ho prijme a zrazu mu z neho začnú vyskakovať zákerné významy. Preto

tá žiarlivá vášeň k slovám: aby nám ostali verné. Preto tá túžba po presnosti: aby sme vedeli, čo si slová myslia, čo v nich ozaj je. Preto to násilie: držať ich pod kontrolou, donútiť ich, aby sa prispôsobili zámeru, preto to Rimbaudovo úsilie dôjsť sústavným rozrušovaním zmyslov k takej presnosti predstavy, ktorej sa reč musí podrobiť.

A Sládkovič?

Ja sladké túžby, túžby po kráse
spievam peknotou nadšený,
a v tomto duše mojej ohlase
svet môj je celý zavrený.

To nie je romantický vzdych, to je náročný estetický program, kde sa definuje túžba ako ten vnútorný hýbateľ, ktorý ženie tvorcu uchopiť neuchopiteľné, vrchol, ideál, alebo ako neskôr hovorili beatníci „To“. To, čo by mohlo byť kľúčom k poznaniu všetkých vecí, definíciou, univerzom. Preto pokračovali v rimbaudovskom rozrušovaní zmyslov, aby vybičovali svoje schopnosti, zjemnili výraz, maximálne spresnili vyjadrovanie, aby prichytili anjela duše, ako kľučkuje medzi slovami. Možno povedať, že sa im to nepodarilo. Ale padli v čestnom boji. A ešte o jednom hovorí Sládkovič — ten vnútorný priestor, ktorý rezonuje záchvemi básnikovej duše, je jeho celým a jediným svetom. Všimni si: „zavreným“! Teda systémom. Kde sa rodia predstavy a slová, kde sa liahnu anjeli. Všetko je v ňom, je teda ďalej než beatníci, ktorí sa hnali za svetom, aby v ňom našli úlomky svojej bývalej ľudskej duše, rozptýlenej v skutočnosti, ktorá je však skutočnosťou vecí. Treba, pravdaže, pripustiť, že to mal Sládkovič trochu ľahšie, žil v storočí, keď ešte duša nebola taká túlavá a ľudský duch sa nevyskytoval tak zriedkavo a v takej rozmelnenej podobe ako v tomto preň cudzom svete predmetov, integrálov a monstier moderných čias. Slovo, ktoré sa rodí v jasnej, voľnej duši, má väčšiu šancu byť vznešeným, celistvým vyjadrením veľkej myšlienky, má iste bližšie ku kráse i k ideálu. Azda preto sa Sládkovičove krásne verše zdajú také zastarané, nezrozumiteľné a, áno, nepochopiteľné v súčasnosti.

Krása sa deformuje a ubolené, trápiace sa slovo usiluje sa vyjadriť aspoň krásu podbehnutú krvou. Aspoň to, čo z nej zvýšilo, aspoň Venušu bez rúk, bezmocnú, aspoň boha bez hlavy. Zachrániť, čo sa dá. Je stále v službe a nie je to služba ľahká, zúčastňovať sa na vykopávkach, hrabať v pamäti, skladať čriepky bývalej krásy i hľadať krásu novú, definovať ju. Ak vôbec je. Slovo v horúčkach, blúznivé, čakajúce na zjavenia, pijúce z otrávených studní, žobrajúce na chrámových schodoch, hľadajúce vo všetkých jazykoch, v hlasoch z podsvetia, v periférnych rečiach, uľavujúce si neraz kvílením. Slovo v krčoch, z ktorých nie všetky sú krčmi pôrodnými. Neraz v agónii, ale vždy v službe. Samo sebe podchvíľou nepochopiteľné, samo o sebe pochybujúce, no usilujúce sa opäť natiahnuť reč na čertovo kopyto predstavy.

„Tenhle ten klíč neodmyká nic,“ spieva beatový mladík. A je to definícia. A predsa tvorca, skeptický, ale hľadajúci východisko, aj keby nechcel, nemôže si pomôcť — hľadá východisko; aj keby blúdil v kruhu, hľadá východisko, pracuje so slovom — spresňuje približnosti. A hoci pozná len jednu reč a hoci mu slová nestačia, hoci neraz nesiahajú až k srdcu jeho predstavy, hoci sa neraz skrývajú, hoci sa mu rozsypajú v rukách na vzlyky, ochraňujú ho dobrí duchovia jazyka — tvorí vlastnú reč, nedokonalú, nepresnú, približnú, ale približujúcu sa.

Lebo stále sú veci, ktoré treba vyjaviť. Slová, ktoré hodno vysloviť.

Myšlienky, ktoré hľadajú vyjadrenie.

Slovo je stále v službe. Buď zdravý.*

JÁN BUZÁSSY

Čítame Slovník slovenského jazyka

Pripomienky k jednotlivým heslám v SSJ, ktoré uverejňujeme na pokračovanie, sú výsledkom kolektívnej spolupráce týchto pracovníkov Jazykovedného ústavu E. Štúra: J. Doruľa, L. Dvonča, F. Kočiša, Š. Michalusa, J. Oravca, V. Slivkovej, E. Smieškovej, M. Šalingovej a M. Urbančoka.¹

chomáč — SSJ uvádza ako zastarané slovo. Je pravda — ako ukazuje náš materiál —, že novších dokladov naň nieto. Z nášho materiálu možno usudzovať aj na to, že sa prestalo zjavovať okolo roku 1940. Myslíme však, že príčinou vysunutia tohto slova z bežného používania nebola zastaranosť, ale to, že sa ako bežná ustálila podoba *chumáč* a podoba *chomáč* sa popri nej začala pociťovať ako nenáležitá. Potvrdzuje to napr. aj hodnotenie v slovníku A. Jánošíka — E. Jónu. Tam sa slovo *chomáč* uvádza s hviezdičkou. Bernolák ho vo svojom Slowári pokladá za české slovo (pravda, Bernolák nestavia proti nemu ako slovenský ekvivalent podobu *chumáč* — tú vôbec neuvádza). Myslíme, že podobu *chomáč* je primerané v slovníku uvádzať ako nespisovnú.

* Už nadpis tohto „hlasu o slove“ naznačuje, že celá výpoveď je koncipovaná ako list. Odráža sa v tom vzťah básnika k antickej literatúre, osobitne k jej slávnemu autorovi Senecovi, ktorý v listoch priateľovi Luciliovi objasňoval mnohé otázky mravnosti a praktickej filozofie. Forma jeho listov pripomína však skôr filozofickú esej ako list priateľovi. (Poznámka redakcie.)

¹ Podrobnejšie pozri v 1. a 2. čísle prvého ročníka (1967) nášho časopisu.

chomľa — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s výkladom „ľudový účes, dva vrkoče stužkami pevne zviazané a na temene hlavy postavené do rožka“. Myslíme, že z uvedeného výkladu jasne vyplýva, že ide o reáliu (druh účesu). Na jej pomenovanie iné slovo v spisovnej reči nemáme. A keďže slovo *chomľa* nijaké formálne znaky nespisovnosti (nárečovosti) nemá, možno ho hodnotiť ako spisovné slovo.²

choroba — SSJ pri prvom význame uvádza spojenie *mrcha choroba* vo význame „epilepsia“ ako nespisovné, ľudové. Myslíme, že toto spojenie je primerané pokladať za spisovné, a to hovorové.

Poznámka. Slovo *padúcnica*, ktorým sa spojenie *mrcha choroba* v SSJ vysvetľuje, nepokladáme za náležité, lebo je pre spisovnú slovenčinu slovo- tvorne neústrojné. Okrem toho je v spisovnej slovenčine novšie. A. Berno- lák ho vo svojom Slowári neuvádza. Uvádza iba slovo *paducnice* ako české. Ani v materiáli zo štúrovského obdobia na slovo *padúcnica* niet dokladu. V Jungmannovom slovníku sa pri hesle *paducnice* v zátvorke uvádza, že po slovensky sa táto choroba volá *paducina*. Jungmann si zrejme uvedomoval slo- votvornú neústrojnosť podoby *padúcnica* pre slovenčinu. Ale podľa našich zis- tení slovo *paducina* v slovenských nárečiach nie je známe. Zaujímavé je však, že ho ako nárečové — pravda, české — pri hesle *padoucnice* uvádza Slovník spisovného jazyka českého (Praha 1964). V Kamaldulskom slovníku z r. 1763 sa pri hesle *epilepsia* uvádzajú tieto ekvivalenty: *wred, wredová nemoc, upad- lá nemoc* = porazená a pri hesle *epilepticus* *wredovity, wred snásságjcy*. Pa- dúcnica sa teda ani tu nespomína. Myslíme, že v spisovnej slovenčine sa slovo *padúcnica* vyskytlo alebo ako novšie prevzatie z češtiny (to je najpravdep-odobnejšie), alebo sa do nej v niektorých prípadoch dostalo zo západosloven- ských nárečí (na túto možnosť ukazujú dva doklady, ktoré máme od Vajan-ského). Inak je v slovenských nárečiach veľa pomenovaní epilepsie, ale tie sú alebo expresívne, alebo sú menej známe. Ako príklad uvádzame zopár názvov z Kálalovho slovníka: *chytlanka, nedobrá, zlá nevoľa, zlá nemoc, zráca, zrádnik*. Z nich sa posledné použilo aj terminologicky v knihe Zdravoveda II.

chórus — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s výkladom „vy- výšené miesto v chráme určené pre organ a spevákov, chór“. Na slovo *chórus* máme v našom materiáli tri doklady, ktoré ukazujú, že nie je primerané pokladať ho za ľudové, a to ani napriek tomu, že je to v niektorých oblastiach naozaj nárečové slovo. Všetky tri doklady sú totiž z odbornej literatúry — dva sú z umenovednej oblasti, jeden z ná- rodopisnej. Jeden z nich uvádzame: *Tieto obloky vedú svetlo na spodný spevácky chórus chrámu*. [Dubnický] Z analýzy dokladov nám vy- chodí, že slovo *chórus* je primerané popri bežnejšom *chór* hodnotiť ako zriedkavé.

² Slovo *chomľa* je za spisovné náchylný pokladať aj E. Pauliny (pozri Slovenská reč 31, 1966, 10).

chosen, choseň — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „osoh, úžitok“. Doklady máme od Vajanského, Jesenského, Beniaka a Zgurišky. To ukazuje, že nejde o slovo s úzko nárečovou platnosťou. Vhodnejšie je hodnotiť ho ako spisovné, a to hovorové a expresívne. Podoba *choseň* je zriedkavá.

Poznámka. SSJ uvádza aj od základu *chosen-/choseň-* odvodené slovesá *chosnovať* a *chosňovať*. Na tieto slovesá v našom materiáli niet dokladu. Preto ich v SSJ nebolo treba uvádzať. Z doterajších slovníkov uvádza slovník A. Jánošíka — E. Jónu podobu *chosnovať*. Ani tam sa však doklad neuvádza.

chova — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s významom „strava, stravovanie, potrava, jedlo“. Na toto slovo máme v našom materiáli vyše päťdesiat dokladov. Absolútnu prevahu majú doklady z beletrie, a to najmä z obdobia realizmu. *Chova* je plnohodnotné spisovné trocha expresívne slovo.

Poznámka. 1. V novšom období je frekvencia slova *chova* zreteľne menšia ako v minulosti. To môže súvisieť aj s tematikou krásnej literatúry, ktorá je v súčasnosti oveľa menej zviazaná s dedinským prostredím. Iná vec je, že sa z niekoľkých dokladov dá usudzovať na zastarávanie slova *chova*. Týchto dokladov je však málo a nie sú dosť jednoznačné. Preto slovo *chova* nemožno hodnotiť ako zastarávajúce alebo zastarané.

2. SSJ uvádza aj druhý význam slova *chova*: „kímenie, chovanie, chov“. Tento význam — ako ukazuje náš materiál — treba označiť ako zriedkavý.

3. SSJ uvádza aj podobu *chôva* a hodnotí ju ako nárečovú. Toto hodnotenie je adekvátne.

chovanie — SSJ uvádza ako neutrálne spisovné slovo s dvoma významami: 1. „spôsob konania, vystupovania v styku s ľuďmi, správanie“; 2. „správanie sa v škole, dodržiavanie školských predpisov“. Je známe, že proti tomuto — možno povedať dosť starému³ prevzatiu z češtiny — sa vyslovilo veľa námietok v tom zmysle, že v slovenčine bolo v uvedených významoch oddávna ustálené slovo *správanie*⁴. Myslíme, že sa táto skutočnosť mala odraziť aj na spracovaní hesla *chovanie* v SSJ tak, že sa ako vhodnejšie malo odporúčať slovo *správanie*.

Rovnako by sme v uvedených významoch hodnotili aj sloveso *chovať sa* {v SSJ *chovať sa*²}.

³ Uvádza ho napr. vo svojom Slowári už A. Bernolák, a to bez akejkoľvek obmedzujúcej poznámky. Veľa dokladov je aj v materiáli zo štúrovského obdobia.

⁴ Nedávno sa *správanie* namiesto *chovania* začalo používať aj na školských vysvedčeniach.

chovať — SSJ pri druhom význame po značke pre frazeológiu uvádza frázu *chovať niekoho na mlieku a mede* (= veľmi dobre chovať) ako nespisovnú, ľudovú. Myslíme, že táto fráza je bezpochyby spisovná.

chrabľavý — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „drsný, drapľavý“. V našom materiáli máme na toto prídavné meno okolo desať dokladov napospol z beletrie. Ich autormi sú Rázus, Zván, Rysuľa, Zelinová a Ťažký. To ukazuje, že slovo *chrabľavý* nemá úzku nárečovú platnosť. Okrem toho je expresívne. Myslíme preto, že je primerané pokladať ho za spisovné.

chrachotina (chrachotlina) — SSJ uvádza ako nespisovné, krajové slovo. Ide o expresívum so zvukomalebným základom. Myslíme preto, že je primerané pokladať ho za spisovné. Podoba *chrachotina* je zriedkavá, podoba *chrachotlina* ešte zriedkavejšia.

chrámať — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové expresívne slovo. So zreteľom na expresívnosť by sme pokladali za primerané hodnotiť ho ako spisovné, a to zriedkavé synonymum bežného a nepríznakového slovesa *krívať*.

chrapačina (chrapaždina) — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „husté krovie, chrastie, húština, chrapač“. Myslíme, že na takéto hodnotenie niet dôvodu. Ak sa totiž slovo *chrapač* v SSJ hodnotí ako spisovné, vychodí z toho, že za spisovné treba pokladať aj odvodené *chrapačina*. Zo slovotvorného hľadiska tu vidíme taký pomer, aký je v pároch *chrastie* — *chrastina*, *raždie* — *ražďina* (tu odvodeniny na *-ina* aj SSJ pokladá za spisovné). Okrem toho je slovo *chrapačina* expresívne. Aj to je dôvod, prečo ho treba pokladať za spisovné. Rovnako by sme hodnotili aj podobu *chrapaždina*.

chrapíť — SSJ (v hesle **chrapnúť**) uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „udrieť, chňapnúť“. V SSJ sa správne zaznačuje, že ide o expresívne slovo. Práve preto myslíme, že je primerané hodnotiť ho ako spisovné, a to zriedkavé.

P o z n á m k a . Pri slovese *chrapíť* možno usudzovať aj na iný význam. Ukazuje na to predponová odvodenina *schrapíť*, pri ktorej sa v SSJ uvádza význam „zdrapiť, schytiť“.

chrapľav — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „chrapľavo, chriplavo rozprávať“. Nárečovosť tohto slova sa nám overiť nepodarilo. Napriek tomu, že naň máme iba jediný doklad (od Ondrejova), pokladáme za primerané hodnotiť ho ako spisovné expresívne a zriedkavé.

chrapnúť — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „udrieť, chňapnúť“. Hodnotili by sme ho rovnako ako sloveso *chrapíť* — je to expresívne zriedkavé slovo. Uvádzame doklad: *Ruka s olovienkou sa rozohnala a chrapla ho po lebečnej kosti.* (Tatarka)

chrastíť — SSJ uvádza ako spisovné expresívne zriedkavé slovo. Podľa dokladov, ktoré máme k dispozícii, ide o čerstvé prevzatie z češtiny. O jeho potrebnosti v spisovnej slovenčine treba pochybovať, lebo v nej sú bežné a všeobecne známe ekvivalenty *štrkať, hrkať, štrkotať, hrkotať, šuchoriť*.

Ešte zjavnejšie sa ako neadaptované v spisovnej slovenčine pocitujú slová *chrest* (= štrkot, hrkot, šuchorenie) a *chrestiť* (= štrkať, hrkať, štrkotať, hrkotať, šuchoriť).

Poznámka. V pomere k češtine je výrečné aj to, že SSJ zachytáva iba slová *chrest* a *chrestiť*. V Slovníku spisovného jazyka českého (Praha 1960) sa od základu *chřest-* uvádza vyše desať odvodených slov. Slová so základom *chrest-* A. Bernolák vo svojom Slovníku označuje ako české.

O niektorých synonymných slovách

JAN HOLÝ

V slovnej zásobe sa vyskytujú skupiny rovnoznačných čiže synonymných slov. Pravda, rozdiely medzi členmi rozličných synonymických radov sa môžu zakladať na rozličných protikladoch. Niektoré členy sa odlišujú významovým odtienkom (napr. *silný* — *zdatný* — *pevný* — *mocný*), iné štylistickým príznakom (napr. hovorové *ôsmak* proti odbornému pomenovaniu *žiak ôsmeho ročníka*), v inom synonymickom rade môže ísť o protiklady slov expresívnych a neexpresívnych (napr. *kotrba* — *hlava*), prípadne o rozličné druhy a stupne expresívnosti (napr. archaické *učbár* proti slangovému *učko* alebo slovo *chatrě* proti silnejšie expresívnemu *chajda*) a pod.

V našom príspevku bude reč o tzv. kladno-záporných synonymách. Pomocný termín *kladno-záporné (pozitívno-negatívne) synonymá* sme si zvolili len na tento prípad.

Ide o také približne rovnoznačné slová, ktoré majú rovnaký alebo podobný logický význam, no odlišujú sa tým, že jeden člen synonymickej dvojice označuje daný jav v kladnom zmysle, druhý člen v zápornom zmysle. Alebo možno povedať, že jeden člen sa používa na ozna-

čenie priaznivých situácií, druhý člen zasa na označenie takých javov, ktoré sú podľa vedomia človeka škodlivé, neprijemné, nežiadúce.

Na zreteli máme napr. dvojicu prídavných mien *dôležitý* a *vážny*. Prvý člen dvojice sa používa na označenie kladnej, osožnej alebo priaznivej významovej sféry, druhý člen na označenie zápornej, nepriaznivej oblasti. Napr. niektoré choroby srdca nemôžu byť *najdôležitejšie*, ako sa o nich píše v Zdravovede zv. II. (Tatran, Bratislava). Choroby srdca sú javy záporné, nepriaznivé, neprijemné, a preto bolo treba podať prehľad *najvážnejších* alebo *najčastejších* srdcových chorôb. Naproti tomu potraviny patria do kladnej, priaznivej sféry vecí a javov, preto hovoríme o *najdôležitejších*, prípadne *najpotrebnejších* potravinách v období rastu a dospievania človeka alebo v čase rekonvalescencie pacientov.

Podobná dvojica slov je *významný* — *vážny* (*hrozivý*), prípadne *významný* — *nebezpečný*. Ani významné ani najvýznamnejšie nemôžu byť napr. poľnohospodárske škody alebo následky poveternostných porúch. Už existujúce škody môžu byť *vážne* alebo *veľké*, klimatické poruchy zasa *hrozivé*, *nebezpečné* a pod.

Iný synonymický rad tohto druhu predstavujú podstatné mená *výsledok* — *následok* (*dôsledok*). Slovo *výsledok* patrí do významovej sféry priaznivej alebo neutrálnej, zatiaľ čo slová *následok* a *dôsledok* označujú javy nepriaznivé, negatívne. Preto v súvislosti s konštruktívnou prácou hovoríme o *výsledkoch*, no nepozornosť pri strojovej práci máva zlé, vážne (nie dôležité!) *následky* alebo *dôsledky*. Aj zápal pľúc je *následkom* (nie výsledkom!) prechladnutia.

Do tejto oblasti jazykových (štylistických) chýb patrí aj nesprávne používanie členov synonymického radu *príčina* — *vina* — *dôvod*, prípadne v slovesnej konverzii *zapríčiniť* — *zaviniť* — *spôsobiť* — *urobiť* atď. Významy slov *príčina* a *vina* patria do kategórie nepriaznivých, záporných javov, kým slovo *dôvod* je z tohto hľadiska kladné alebo neutrálne. Preto hovoríme o *príčinách* choroby alebo materiálnej pohromy, o *zavinení* nešťastia, ale o *dôvodoch* radosti. Podľa toho je nelogické a štylisticky nesprávne, ak sa úspechy v stavebníctve 'zapríčiňujú', alebo ak sa dokonca 'zapríčiňuje' radosť z dobre vykonanej práce. V kladnom zmysle radšej používame neplnovýznamové (zámenné) sloveso *robiť*, *urobiť* (*urobiť niekomu radosť*), alebo si pomôžeme slovesami *pocítiť*, *mať* (*pocítiť*, *mať radosť z dobre vykonanej práce*).

Pravdaže, sloveso *príčiniť sa o niečo* patrí do kladnej významovej sféry, kým sloveso *zaviniť* je jeho protikladom. Nieкто *sa príčini* o výrobné úspechy podniku, iný môže *zaviniť* jeho zaostávanie v pracovnom pláne. No nie naopak!

Ukazuje sa, že pri dôslednom uznávaní týchto významových rozdielov treba v tejto súvislosti rozšíriť aj termíny na označenie logickovýznamovej funkcie príslovkového určenia. V prípade súvetia *Pretože bol*

chorý, nemohol prísť do školy ide o príslovkovú vetu príčiny, ale vo vete *Od radosti ju vyobľímal* vidíme príslovkové určenie dôvodu.

Do tejto problematiky možno zaradiť aj logickovýznamový protiklad predložiek *kvôli* a *pre*. Aj keď sa o tejto dvojici už viackrát písalo na rozličných miestach, zaiste nebude na škodu znova pripomenúť, že účelová predložka *kvôli* patrí skôr do kladnej významovej sféry, kým príčinnou predložkou *pre* vyjadrujeme skôr negatívne javy. Niečo robíme *kvôli* rodičom alebo *kvôli* poriadku, ale *pre* stromy niekedy nevidíme les (stromy sú negatívnou prekážkou). Z tohto hľadiska neutrálna účelová predložka je *na*, neutrálna dôvodová predložka je *od*. Napr. slovo sa povie niekomu *na posmech*, inému *na radosť*, alebo niekedy nariekame *od žiaľu* i *od radosti*. Nebola by štylisticky lahodná napr. konštrukcia ‚povedať slovo kvôli posmechu‘.

Na záver sa žiada zdôrazniť, že predpokladom tzv. lahodného štýlu okrem iných jazykových prostriedkov je aj správny výber synonymných slov.

Laz

KATARÍNA HABOVŠTIAKOVÁ

Historický slovník slovenského jazyka (HSSJ) bude mať význam i pre hlbšie poznanie súčasnej slovenskej slovnej zásoby, resp. tých jej prvkov, ktoré nie sú dnes v aktívnej slovnej zásobe všeobecne známe, resp. ktorých význam je na ústupe.

Pri konfrontácii významovej stavby slov v starej slovenčine s významovou stavbou v súčasnej slovenčine ukazujú sa isté zmeny vo vývine slovenskej lexiky. No zároveň sa neraz príde i na to, že sa pozabudlo na niektoré zanikajúce významy i dnes známeho slova. Napríklad význam slova *laz* sa nám pri koncipovaní ukážkových hesiel pre HSSJ nezhodoval s významom, ktorý sa pri tomto slove uvádza v Slovníku slovenského jazyka.¹

Slovo *laz* i deminutívum *lažtek*, *lažtok* (ktoré sa v SSJ pre nedoloženosť nezaznamenáva) sú v kartotéke pre HSSJ pomerne bohato doložené, a to najmä zo stredného Slovenska (z protokolov a mestských kníh Troch Sliačov, Nemeckej, t. č. Partizánskej Ľupče, Turian, zo súdnych a administratívnych písomností z Trenčína, z B. Štiavnice a z

¹ Slovník slovenského jazyka I-VI, Bratislava 1959–1968.

iných pamiatok). Podľa týchto dokladov sa ukazuje, že slovom *laz* sa označovala vysoko položená, klčovaním hory získaná úžitková pôda, používaná ako oráčina, lúka, roľa, pastva ap. Dosvedčajú to aj spojenia *lúka aneb laz*, *laz lúčny*, *laz trávny* a i. Príklady:

It(em) u pana Istwana Dozy gedna luka anebo *las* F 27 1613 B. Štiavnica;... Matthey Bartoss predal slobodnjm trhom rukom danj swych sinow *las lučnj*. Pod Strassnykom swemu ugčekowy Mattegowy Ffričowy 1630 ProtTS 107; Item pro swe budúce dobre Martyn Franowiech od Yana Franowiech stryka sweho nadobyl sobe *laz* w Buory, totizto oraczinu, fl. 14 d. 10 na urek 1637 ProtTur 15;... w/inssich mestyech Luczanya sebe zadneg p/rae/tensiae neusurpowalj, toliko na Konskom w *lazierch* aneb w rolach 1676 Bytča;... po kterichžsto *lazierch* slobodne pasali Badinci swe dobitki 1676 Štiavnička;... welmi prisne se od panstwy zakazuwalo pod pokutu dwanast zlatych, aby w horach panskych žaden s poddanych nesmel *lasy trawne* a luky kazity 1733 Fond-Znioy;... tge *lažtoki* in puncto nimirum 7-timo specificowane Prssanci kosiewali len z dowolenim Badincou a že tam Badinci slobodne pasali swuog dobitke 1676 Štiavnička;... Balaz kupil zase od Cedilkj *lassczek* W/potuczku w/sume f 2 z/dowolenim swogim i/ze wssemi ditkami 1600 ProtTS 64;

Uvedený význam slova *laz* sa zhoduje aj s Machkovým výkladom tohto slova. Podľa Machka² *laz* je „pole nebo louka získaná třebením lesa, tedy zpravidla pole na rovném n. jen málo skloněném površí nahoře mezi lesy“. Tento základný význam slova *laz* je pre Machka i východiskom pre názvy osád: „Proto osady n. tratě zvané *Láz*, *Lazy*, *Lazec*, *Lazce*, *Lazište*, *Lažany*, *Lažanky* jsou zpravidla vysoko položené, uprostřed lesů: jejich původ z lesní půdy je patrný na první pohled.“

V slovenčine sa podľa lazov nielenže nazvali isté usadlosti, ktoré vznikli na lazoch (t. j. na úžitkovej pôde získanej vykľčováním hory)³, ale lazmi (ako apelatívom) sa označovali i menšie samoty, skupiny domov, roztrúsené po lazoch, ktoré administratívne patrili do inej obce. Tento význam slova *laz* nemáme doteraz v písomných pamiatkach zo 16.-18. stor. doložený.

V Bernolákovom Slowári sa slovo *laz* nezaznamenáva, resp. uvádza len v hesle + *Lez* v. *Lezeň*, vulg. *Laz*⁴ (ide o slovo odvodené od *liezť*; križikom Bernolák označuje slová českého pôvodu).

V kartotéke zo štúrovsko-matičného obdobia je slovo *laz* doložené len vo význame „skupina domov, samota vo vrchoch“ (Nitra II, 1844, Spevy S. Chalupku 1868, 187).

V Jančovičovom slovníku⁵ sa slovo *laz* neuvádza. V Loosovom slovní-

² V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1968, 322.

³ Napríklad v SSJ VI, 193 sa uvádzajú *Lazy pod Makytou*, *Lazisko*.

⁴ A. Bernolák, *Slowár slowenský, česko-latínsko-ňemecko-uherský*, Budae 1825, II, 231.

⁵ Š. Jančovič, *Szláv-magyar és magyar-szláv szótár*, Pozsony 1963, 127.

ku⁶ sa slovo *laz* vysvetľuje ako „na úbočí vrchu ležiaca neorná pôda, na úbočí vrchu ležiaca pôda“. V Kálalovom slovníku⁷ sa uvádza *laz* (idem. *lázik*, *lázok*) vo význame „role, louky, chalupy na stráni (na mieste vykáceného lesa); syn. kopanice“. Pritom sa tu autori opierajú o materiál z Hviezdoslava, z Chalupku, z Banskej Bystrice a z Turca (z Prievidze). Kálal uvádza i obyvateľské meno *lazník* (= obyvateľ lazú) a príd. meno *lazný* (= z lazů: *lazné seno*, *lazný írek*). Tvrdý⁸ uvádza slovo *laz* vo význame „na horách vyklčované pole, lúky, pasienky, záhrady a medzi týmito domy a gazdovské stavania jednotlivých majiteľov a rodín, kopanice“.

V Slovníku slovenského jazyka (II, 24) sa slovo *laz* vysvetľuje takto: „*laz*, obyč. v mn. č. *lasy* m. druh horskej osady so skupinou domov roztrúsených po svahoch, kopanice“. Iný význam sa pri slove *laz* neuvádza. Pretože z predpisovného obdobia poznáme slovo *laz* len vo význame „klčovaním hory získaná úžitková pôda, používaná ako oráčina, lúka, roľa, pastva ap.“ a v tomto význame zaznamenávajú slovo *laz* ešte aj slovníky z 19. a 20. stor. (Loos, Kálal, Tvrdý), stavia sa otázka, či sa slovo *laz* nemalo v SSJ spracovať i v tomto význame.

V kartotéke pre SSJ je niekoľko dokladov, ktoré jednoznačne poukazujú na to, že slovo *laz* sa používa i vo význame „úžitková pôda vysoko na úbočí vrchov“. Sú to napríklad tieto doklady z diel slovenských spisovateľov: *Sedliak na trnavskej rovine žil v pomeroch celkom iných, než sedliak odsúdený na kyslú lesnú pôdu, na lazy* (M. Urban, Hmly na úsvite, 1930, 36/14); *Nevidím... ni hustej hory tmavý pás, ni pažíťou zarastlý laz* (J. Jesenský, Zo zajatia, 1949, 40/7); *A statok — po lazoch, len to tak všetko vyzvára — ako v nedeľu do kostola* (Sarvaš, Tri skutočnosti, 1950, 55/5); *(Vlado Klan) stál na sivej, strmej ceste a ešte vyššie nad ním, na laze, vrúbenom lieščinou, stála Anica* (M. Urban, Z tichého frontu, 1932, 19/4); *... more slov zdvihnutých z vďačnosti na chorál z údolí, luhov, nív, od lazov, svahov, brál* (F. Kráľ, Jarnou cestou, 1952, 27/7).

Tento význam slova *laz* dosvedčajú i zdrobneniny od slova *laz*: *lázik* i *lázok*: *ten pocit... vždy mával, keď ležal v lese na láziku a pozeral na východ alebo západ slnka* (J. Bodenek, SP, 57, 1941, 319); *s ktoréhosi lázka nad cestou zavolať* (Tajovský XIII, 95).

Uvedené zdrobneniny sa neviažu vôbec na *laz* vo význame „samota, malá horská osada vo vrchoch“ (hoci sú v SSJ prihniedzované k tomuto významu).

⁶ Loos J., *Tót és magyar szótár*, Budapest 1906, 139.

⁷ K. Kálal a M. Kálal, *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí*, Banská Bystrica 1923, 300.

⁸ P. Tvrdý, *Slovenský frazeologický slovník*, II. doplnené vydanie, Praha-Prešov 1933, 246.

Aj význam slova *lazina*, ktoré je doložené v kartotéke pre SSJ, má východisko v slove *laz* vo význame „pôda“: *voz toť zjachal lazinou* (Hviezdoslav I, 323); *po stráňach, po lazínach* (Hviezdoslav V, 410).

Slovo *lazisko*, ktoré je doložené v kartotéke iba jediným dokladom (*Jerga plynule odvíja dej zo života ľudí, ktorých nechala na lazisku bezstarostne*, H. Zelinová, Hora pokúšenia, 1948, 26), sa v SSJ nespracúva, lebo doklad z významového hľadiska nie je jednoznačný. Pri slove *lazina*, ktoré sa charakterizuje ako nárečové, sa udáva význam „svah, strmina“. Ide tu však vlastne o *laz* (ležiaci ako aj iné lazy na strmine, na svahu), nie priamo o samotný svah alebo o strminu.

Ukazuje sa teda, že v SSJ II sa slovo *laz* malo uviesť v dvoch významoch, nielen vo význame „druh horskej osady so skupinami domov roztrúsených po svahoch, kopanice“, ale aj v tom význame, ktorý sa v SSJ I, 743 uvádza pri slove *kopanica*: „pozemok klčovaním premenený na úžitkovú pôdu“. Slovo *laz* je teda synonymné so slovom *kopanica* i v tomto význame. Hoci úplná vzájomná zámena týchto synonymím nie je vždy možná (rešpektuje sa krajo­vý úzus: *myjavské kopanice* — *detvianske lazy*)⁹, predsa ide o výrazy s rovnakou významovou štruktúrou, pri ktorých je pôvodný význam „úžitková pôda získaná klčovaním hory“ a z neho vychádza ďalší význam „domy, samoty postavené na týchto horských pozemkoch“. Dosvedčajú to aj naše slovníkové kartotéky. V kartotéke pre HSSJ nie je ešte zastúpený význam „domy, malé osady vo vrchoch“, kým v kartotéke pre SSJ je zase práve naopak najbohatšie doložený význam z hľadiska sémantického sekundárny a význam pôvodný je dokumentovaný len malým počtom dokladov.

O jazyku *Príbehov z Dekameronu*

IVAN MASÁR

Ani v najstručnejších dejinách svetovej literatúry nemôže chýbať meno Giovanni Boccaccio — meno autora slávneho *Dekameronu*. Do

⁹ Porov. k tomu *Jazyková poradňa* 5, Bratislava 1968, 64. Je však zaujímavé, že v starej slovenčine sa slová *laz* — *kopanica* používali ako výrazy synonymné i v tom istom kontexte. Porov. napr. zápis z Protokolu Troch Sliachov z r. 1589, str. 39: *Yano Czbana... kupyl slobodny(m) trhem od Thomasse Slexandra laz aneb kopaniczu Za hwozdy w sum(m)e vherskej mincze F 344.*

povedomia slovenského čitateľa sa Boccaccio a jeho Dekameron nedávno dostal v preklade dr. Mikuláša Pažitku (Tatran, Bratislava 1967, dva zväzky) a v druhej polovici lanského roku vydavateľstvo Mladé letá zavŕačilo sa mladým čitateľom výberom z tohto základného diela talianskej a svetovej literatúry. Vyšiel pod názvom *Príbehy z Dekameronu* (Bratislava 1970), vybral a preložil, presnejšie prerozprával dr. Blahoslav Hečko.

V Dekameronе nájde čitateľ „veselé i smutné ľubostné príbehy a iné búrlivé dobrodružstvá, ktoré sa stali v časoch prítomných i minulých“ (str. 8). Sám slávny autor vyslovil sa o nich s nádejou, že budú schopné rozohnať každú zlú náladu (v úvode, str. 8). Dá sa ľahko dokázať, že prekladateľ už pri výbere príbehov dosť úzkostlivo dbal na tento autorov odkaz. Ale pamätal naň najmä voľbou výrazových prostriedkov. Príbehy z Dekameronu — veselé (a najmä tie) i smutné — prerozprával Hečko pozoruhodným spôsobom a v súlade s uvedenou myšlienkou autora. Pokúsime sa odpovedať na otázku, ako to dosiahol.¹

Spomeňme najsamprv, že neváhal načrieť do nárečového slovného fondu a do hovorového výraziva. Potvrdil tým, že myšlienka o nárečiach ako živom prameni obohacovania jazyka umeleckého diela nie je ani dnes iba romantickou, tobôž prázdnu deklaráciou „jazyka slovenského milovníkov“. A tak sa v prerozprávanych príbehoch z Dekameronu dočítame, že okolo mŕtveho tela vybíjaného zlosyna sa strhla obrovská šutorica (17), že istý podvodník začal nadväzovať rozhovor so zašubranou (99) dievkou a že ju pašmal (99) na pohodlný život, že hlupák Calandrino prepúšťa (117) svoju ženu (teda nehreší ju, ani jej nenadáva), že ten istý Calandrino začal lóchať (123) ako smädný vól atď. Z hovorových výrazov osviežujú príslušné kontexty slovesá *nakriatnuť* (90), *ogabať* (118), spojenia typu *každý od boha deň* (16) a i.

Spomenutý zámer autora prekladateľ podporuje aj primeraným využívaním archaických výrazov. Hlavná postava prvého príbehu bývala denným hosťom v krčmách *pálenčených* (10), tej istej postavy — signora Ciapelletta — sa mních pri spovedi spytuje, či zhrešil *skrze obžerstvo, skrze lakotu, skrze vystatovačnosť* (13). Zbojníkmi prepadnutý starček sa verí, že v dome niet nikoho okrem jeho starej a dvoch kozočiek, ktoré sú im *poživňou* (88), záletná žena, aby mohla uskutočniť svoje úmysly, *harcuje* (106) muža do pijatiky (sloveso *harcovať*² je

¹ Nasledujúce poznámky vyplývajú z hodnotenia Príbehov z Dekameronu ako výsledného tvaru prekladu umeleckého diela bez prihliadnutia na originál a na spomenutý Pažitkov preklad; nie sú konfrontáciou, iba pohľadom na isté jazykové prostriedky a prvky výberu.

² Ako archaickú hodnotí podobu *harcovať* Slovník slovenského jazyka I, 460 (1. význam), ale význam, v ktorom toto sloveso použil prekladateľ, SSJ nezaznačuje.

ešte napr. na str. 116). V príslušných kontextoch dojem archaickosti vyvolávajú aj výrazy *lakota* [13, *zhrešiť skrze lakotu*], *protivenstvá* [18, *prečkať živý a zdravý všetky protivenstvá*] ap.

Rámec jednotlivých príbehov si žiadal aj viaceré novotvary — podnikateľ prekladateľ vytvoril celkom pravidelne, iné svojrázne a s úmyslom docieľiť humorný účinok. Mládenec, čo šiel do Neapolu kupovať kone, takú záľahu *konstva* [28] ešte nevidel; neapolská krásavica nežným privítaním načisto zmiatla neskúseného mládenca, ale ho uisťuje, že nie je dáka *vytrčrifka* [30; slovotvorne i významovo sem patrí aj *otrčpapuľka*, 98]; prostoreký mládenec, ktorý v háklivej situácii ne-miestne narozpráva viac ako treba, dostáva priliehavý názov *otapeň* [32] atď.

Nevyhnutným predpokladom rozmarných a samopašných príbehov je dostatok expresívneho výraziva. Do toho prekladateľ načrel naozaj plným priehrštím, ale nie bez miery. Uzanlivý priateľ sa spytuje priateľa, prečo sa chce *drgáľat* [20] až do Ríma, nie práve najbystrejší mládenec spadne do výkalov a celý *sa zakarvasí* [33], po tomto kúpeli sa mu trocha rozsvieti *v drganí* [33]; pani málo počestných mravov je *frajcipiksľa* [33], spomenutý mládenec je *zaškriataný* [35], *ošvábili* [35] ho o peniaze; istú dievčinu túžba *baďurkala* [85] ap. Pravdaže, silná expresívnosť nedocieľuje sa iba osamotenými expresívnymi lexikálnymi jednotkami, ale aj originálnymi spojeniami, ako sú *kolosálna gebuľovitost* [144], *pyramidálna prihoretost* [143] — obidve s významom „zadubenosť, nasprostastosť, hlúposť“, prirovnávacími frázami — *napukať sa ako biskup na Veľkú noc* [32], *bibas, čo kefu zožral* [107] a ďalšími prostriedkami.

Do ústredného zámeru autora prekladateľ vynikajúco zapojil frazeologické zvraty, obrazné spojenia, príslovia, rozmanité sentencie a životné múdrosti. Nedôverčivý manžel, ktorého žena v istej veci predbehla, zisťuje, že mu *vypálila rybník* [109], potmehúdski maliari by z pláce za robotu *tenko písali* [143], žena sa s mužom nevádi, ale mu *číta litánie* [112], bohatý žid by mohol, keby chcel, *vytrhnúť trň z pätý* [22] sultánovi v jeho finančných ťažkostiach. Zo všeobecne rozšírených frazeologických spojení využili sa napríklad spojenia *poslať loj kopat* [23], *maľovať straky na koloch* [30], *tahať za prsty* [66] atď. Účinne sa využívajú aj príslovia. Dvaja lapajú z príbehu rozprávaného na deviaty deň odhovárajú hlavného hrdinu od kúpy gazdovstva a argumentujú príslovím *Budeš gazdovať čertovi na budúci rok*, ale aj ľudovou múdrosťou *Pil — umrel, nepil — umrel tiež* [156]. A prelietavá ženská posmeľuje vlastného muža do pijatiky priam záplavou prísloví a sentencií: „*Ryba, dyňa, sviňa — potrebujú vína! ... Chlap, ktorý nepije — smrdí telacinou! ... Voda nie je dobrá ani v čižme! ... Kto sa napije, dobre spí. Kto spí, ten nehrešil ...*“ Mohlo by sa zdať, že sa tu

prekračuje miera vo využívaní týchto prostriedkov, ale celkový kontext a ladenie príbehov ukazuje, že sa prísloviami, ľudovou múdrosťou ap. zbytočne nemrhá.

Osobitnú pozornosť priťahujú v Príbehoch z Dekameronu vymyslené mená. Väčšinu z nich prekladateľ vytvoril so zreteľným zámerom postrehnúť už v mene typickú črtu osoby alebo miesta, najmä však s cieľom dosiahnuť takýmito menami humorný účinok.³ Tak je to vo vymyslených menách utvorených ako šľachtické predikáty, napr. *Honcuľa z Veľkého Šetkova* (146) = žena voľných mravov, mesto takých istých mravov, *Poperdacco z Kozobobkova* (147), *Lisetta del Casa Fitfiritino* (66) a i. Ale aj zvyčajnejšími menami usiluje sa prekladateľ presne postihnúť vlastnosť a ešte viac vyvolať úsmev. Dosvedčujú to okrem iných mená *madonna Sadlakurka*, *madonna Bibasica* (69), *madonna Prostoreká*, *Konštantín Pošťaný* (100), *Mazanezzo Preficando* (112), *svätý Piškuntál* (114). Silný humorný náboj nesú aj také vymyslené zemepisné mená, ako je *El-Gyps*, *Somarilandia*, *Tela-Byk*, *Čert-Alda*, *Somarabad* (101), *Pošťanopol* (100), *Kacírkovo* (25), *Veľký Šetkov* (146), *Kreténia*, *Malá Razia* (101), názov ulice *Brložná* (29) a desiatky ďalších. Toto je vôbec oblasť, v ktorej sa prekladateľ pohybuje nanajvýš suverénne a vynachádzavo. Napríklad menom vysokého cirkevného hodnostára navodí exotickosť a humor tým, že ho utvorí z vety *Brýzgaj mi, len ma nebi*. Takto: *patriarcha trojctíhodný Brýzgajmi Lenmanebi* (101).

Osviežujúco a podistým žartovne pôsobia výrazy zdôrazňujúce dajakú vlastnosť. Na tento cieľ sa zvyčajne volí aspoň jeden člen spojenia so štylistickým príznakom, pričom sa prívlastok kladie za určené meno, napr. *fiktus vybijaný* (22), *lotor ošmekársky*, *zbojník vydridušký* (10), *varecha prihorená* (67), *zloduch zbojnícky* (88) atď.⁴ Podobnú vlastnosť, ale ešte vo väčšej miere majú triády nadávok: *ťarbák*, *pochábel*, *fitfirit* (99), *pijan*, *slopaj*, *ožran* (109). Z hľadiska účinku na čitateľa, ale aj z čisto jazykového hľadiska sú pozoruhodné tieto tri trojice na str. 98: *Ťarbavec* — *krpavec* — *pažravec*. *Klebetník* — *ničomník* — *násilník*. *Žgrloš* — *kradoš* — *cigoš!* (Spoločnou vlastnosťou každej trojice je rovnaká odvodzovacia prípona.) Úsmevné sú aj mnohé prirovnania: *smiať sa tak, že by mu mohli všetky zuby vytrhať* (158), *nastrebaný ako špongia* (109, 130), *Marchezania sú vytrvalí ako kone, trpezliví ako osly a verní ako psi* (119), ďalej provokujúce eufemizmy (*madonna Brambasa nikdy nejedla múdru kašu* 68 = bola hlúpa; *spřška kopan-*

³ O funkcii a tvorbe mena postavy literárneho diela pozri B. Hečko, *Niekoľko postrehov z prekladateľskej práce*, KS 4, 1970, 290—292.

⁴ Negatívne vlastnosti osôb sa takto bežne zdôrazňujú aj v ľudovej reči (porov. nadávky *somár sprostý*, *chruňo neoblízaný* a i.).

cov na dve bliženecké pologule 92 = na zadok alebo na...), ako i pohrávanie sa s jazykovými jednotkami, napr. s ich zvukovými vlastnosťami, s možnosťami odvodzovania [porov. prítvorenie slovesa *dolekovať* (114) k *horekovať*, prekrútenie slova *heliotrop* na *hopalebotrop* 114, slávnych mien *Platón*, *Hippokrat* na *Blato*, *Byrokrat* (146), zámerne štylizovanie viet tak, aby sa v nich opakovali slová z toho istého základu, napr. *Pani Elena Strelenna prestrelila, keď si myslela, že si môže strieľať z ostrieľaného scholára*, 142] atď.

Príbehy z Dekameronu, ako ich prerozprával Hečko, sú príjemným čítaním nielen pre sujetovú zložku. Prekladateľ veľa v nich vyťažil z možností a vlastností, ktoré umelcovi dáva jazyk, resp. ktoré si v ňom nachádza sám. Sympatické sú pre jazykovú tvorivosť, hravosť a osobitne aj preto, že poukazujú na bohatstvo nášho jazyka ako celku a pritom neškodia jazykovej kultúre. Ale pripúšťame, že ani záľaha expresívnych prostriedkov, vtipných prirovnaní, primerane využitých prísloví, ľudových múdrostí atď. neprekryla celkom výrazy *hromotík* (34), *lepšie nadelenie* (82), *zdieľať túžbu* (101) a i., iba sa v nej oveľa ľahšie strácajú. V týchto prípadoch prekladateľ nenačrel do domácich prameňov.

Miestne názvy z mien etnickej príslušnosti

(Vlchy, Prusy, Čechy, Sekule, Moravce, Nemce, Uherce)

VLADO UHLÁR

Toponomastika, náuka o vlastných zemepisných menách, poskytuje veľa cenných dokladov o minulosti. Je cenným jazykovým prameňom aj na poznávanie dejín slovenského ľudu. Jazykoveda štúdiom zemepisných názvov pomáha odkrývať i utajené stránky našich dejín, aby pomohla osvetliť tie miesta a obdobia, z ktorých niet historických dokumentov, najmä listín.

Z veľkého počtu názvov obcí na Slovensku výraznú skupinu tvoria miestne mená motivované neslovenskou etnickou príslušnosťou ich pôvodného obyvateľstva. Tejto otázke chceme venovať pozornosť v tomto príspevku.

Miestne názvy *Vlchy*, *Čechy*, *Prusy*, *Sekule*, *Moravce*, *Nemce*, *Uherce*, *Uhrovec*, ale aj *Uhorská Ves* v Liptove, *Nemecká (nad Hronom)*, *Chorvátsky Grob*, *Plavecký Mikuláš* a viaceré obdobné zjavne pripomínajú, že sa medzi domácim slovenským obyvateľstvom osadili ino-

národné alebo inokmeňové skupiny. Ich osady staré domáce obyvateľstvo jednoducho nazvalo podľa kmeňovej príslušnosti tohto nového etnického elementu, ktorý už dávno splynul s domácim slovenským prostredím, ale v názvoch takýchto obcí sa doteraz uchovávali doklady na veľmi dávnu etnickú a jazykovú skutočnosť. S takýmito javmi sa stretáme aj u iných národov a v iných krajinách.

Vlachy (i *Vlašky*) v Liptove (práve tak aj *Spišské Vlachy*) majú názov podľa románskeho obyvateľstva (azda podľa prvých staviteľov lipťovských sakrálnych stavieb z kameňa v polovici 13. storočia). Starý nemecký názov obce *Wallendorf* pre Spišské Vlachy dokonca svedčí, že ich obyvateľstvo pochodilo zo severného Francúzska alebo zo susedného Belgicka, kde doteraz jeho južnú časť obývali po francúzsky hovoriaci Valoni. Spomíname to preto, lebo neskôr sa názov *Vlachy* používal už iba pre tú krajinu románskeho obyvateľstva, ktorú dnes spisovne nazývame Talianskom.¹

Oveľa neskoršieho pôvodu sú názvy *Valaská Dubová*, *Valaská Belá* a *Valaská*, ktorých mená zasa vravia, že pôvodné slovenské obyvateľstvo v Dubovej a Belej doplnilo valaské obyvateľstvo pastierov oviec čiže valachov. Fara a kňaz s kostolom sa v Dubovej (teraz Valaská Dubová pri Ružomberku, na rozdiel od Sedliackej Dubovej nad Oravským Podzámkom) spomínajú pri súpise pápežských desiatkov už r. 1323, ale valasi až za kráľa Mateja Korvína r. 1474.

Načím rozlišovať Vlachov od valachov. Valasi s valaskou salašníckou (ovčiarskou) kultúrou, ktorá využívala vysoko položené polohy doteraz zväčša neobývaných alebo riedko osídlených priestorov, majú síce meno po rumunskom Valašsku, ale táto kultúra k nám prešla už ukrajinským, poľským a na stredné a západné Slovensko východoslovenským jazykovým prostredím a so slovanskou rečou, hoci so špeciálnymi slovami salašníckej kultúry z rumunčiny (*geleta*, *žinčica*, *bryndza*, *grapy*, *grúň*; zemepisný názov *Kýčera* ap.).

V spisovnej slovenčine rozlišujeme prídavné meno *valaský* (od *valach*, *valasi*), teda aj *Valaská Dubová*, *Valaská Belá*, *Valaská*, od prídavného mena *valašský*, používaného v súvislosti s rumunským Valašskom, ale i moravským Valašskom (*Valašské Meziříčí*). Stará slovenská tradícia a jazykový úzus si žiada zachovávať v súvislosti s valachmi (*valasi*) a valaskou kolonizáciou (salašníckou) tvar prídavného mena *valaský* (bez š: veď píšeme aj *český*, nie *češský*).

Obec *Čechy* v okrese Nové Zámky a *Čechynce* v okrese Nitra tiež výrečne hovoria, že uhorskí králi v nich osadili nejaké skupiny českého obyvateľstva, azda vojenských zajatcov, lebo vzájomné boje medzi Ar-

¹ Ako zaujímavosť možno uviesť, že priezvisko *Valon* sa neskôr pozmenilo na *Balon*.

pádovcam a Přemyslovcami boli v ranom feudalizme veľmi časté. Podobné mietne názvy sú aj na Morave, ba názov *Čechy* je aj v severných Čechách vokrese Děčín (obyvatelia pôvodného českého kmeňa osadení na území amojšieho kmeňa Dečanov).

Prusi v obaltí vyhynuli a ponemčili sa už pred mnohými storočiami, ich krajín je dnes časťou severovýchodného Poľska, prípadne Sovietskeho zväzu, ale názvy obcí *Prusy* (pri Bánovciach nad Bebravou), *Pruské* (na západ od Ilavy) hovoria veľmi výrečne, že dakedy v 12. storočí sa niekde skupiny Prusov, azda v súvislosti s vojenskými udalosťami, dostal do bývalej Trenčianskej stolice medzi slovenské obyvateľstvo, kde i utvorili vlastné osady. Naši starí Slováci iste od nich samých vedeli, že sú to Prusi. Miestne názvy *Prusy* (i *Prušánky*) sú aj na Morave a *Prusice* sú zasa v Čechách. Moravský historik a toponomastik Ladislav Hsák síce usudzuje, že kmeň Prusov sa nachodil niekde bližšie k Morave, ale z hľadiska etnicity a pôvodu názvu *Prusy* to nie je rozhodujúce.

Na Slovensku je obec *Rakúsy* (pri Kežmarku). Jej názov však nepochodí od meňového názvu „Rakúsov“, Rakúšanov, ale vznikol zaujímavou kombináciou s osobným menom *Rochus*, ktoré je základom tohto miestneho názvu. Slovenské obyvateľstvo nemecký názov *Roks* (maďarský *Rokus*) iba hláskoslovne upravilo a začlenilo do systému miestnych názvov. Obec sa spomína r. 1290 a 1310.

Vznik *Nmieci* (sú *Hontianske Nemce*, *Tekovské Nemce* a *Zvolenské Nemce*) a ich pomenovanie súvisí s nemeckou kolonizáciou. Na nemecký pôvod obyvateľstva poukazujú aj názvy *Nemečky* (okres Topoľčany), *Nečičany* (okres Nitra), *Nemčice* (okres Topoľčany), *Nemcovce* (v okrese Prešov a iné v okrese Bardejov), *Nemecká* (okres Banská Bystrica). O neskoršom doplnení slovenského obyvateľstva nemeckým svedčia historické doklady aj v miestnych názvoch *Nemecké Pravno* (dnes *Nrianske Pravno*) v protiklade k *Slovenskému Pravnu* v Turci, *Nemecká Lupča* (dnes *Partizánska Lupča*) v protiklade k *Slovenskej Lupči* vo Zvolenskej stolici ap.

Národné meno *Nemec* na pomenovanie príslušníkov východogermánskych kmeňov susediacich so Slovanmi je staré, už praslovanské. Vznikli síce názvy, že toto pomenovanie nesúvisí so slovanským prídavným menom *nehý*, ale vo vede znovu prevláda presvedčenie, ktoré sa kladne stavia k pôvodnému a ponúkajúcemu sa výkladu.²

² Porov. a obdobné pomenovanie *barbaros* pre Negrékov vo význame „brblajúci, nezrozumiteľne hovoriaci“; neskôr posunutím významu barbarom Gréci označovali každého cudzinca, napokon nevzdelaného človeka, surovca. Slovanom, ktorí nerozumeli susedným germánskym kmeňom, boli príslušníci týchto kmeňov nem, t. j. Nemci.

Obce s názvom *Nemce* sú však na Slovensku mladšie. Napr. *Hontianske Nemce* vznikli na veľkomoravskom slovanskom sídlisku r. 1256, keď Belo IV. ta povolal nemeckých hostí (kolonistov). *Tekovské Nemce* sa po prvý raz spomínajú r. 1275 ako dar Ladislava IV. opátstvu vo Svätom Beňadiku (po odňatí zemanom). *Zvolenské Nemce* založili až koncom 13. storočia nemeckí kolonisti z Banskej Bystrice. Staršie sú *Nemčice*, ktoré sa už r. 1156 spomínajú ako fara v nitrianskom archidiaconáte. Názov *Nemčiňany* je doložený prvý raz r. 1258.

Šváby, kedysi samostatná obec, sú dnes časťou Solivaru pri Prešove. Šváby sú známy historický kmeň južných Nemcov. Ešte za čias Márie Terézie a Jozefa II. bol tento kmeňový názov živý, hoci zavše bol iba synonymom národného mena Nemcov (v zhoršujúcom význame). Preto nielen zemiaky šírené nemeckými inštruktormi na Orave a Liptove dostali tu meno *švábka*, ale aj osada nemeckých kolonistov, ktorých r. 1785 vláda Jozefa II. osadila na kráľovských majetkoch pri Solivare, aby už ako slobodní sedliaci (ešte v časoch poddanstva) zavádzali pokrokovejšie spôsoby poľnohospodárstva, nazýva sa po nich *Šváby*. Takéhoto pôvodu je aj názov osady *Nižné Šváby* na Spiši pri Červenom Kláštore za Magurou. Aj *Švábovce* na Spiši sú pomenované podľa osoby alebo etnicity obyvateľov (*Šváb, Švábi*), hoci sa spomínajú už r. 1268, dokonca na staršom slovenskom sídlisku.

V názve obce *Sása* (okres Zvolen) sa azda uplatnilo kmeňové nemecké meno *Sasov*. Obec, ktorá za raného feudalizmu bola poddanskou osadou (potom mestečkom) hradu Dobrá Niva, pravdepodobne pochádza už zo začiatku 13. storočia. *Sásová* pri Banskej Bystrici má v názve skôr meno (priezvisko) uvádzateľa kolonistov (v druhej polovici 13. stor.); dodnes je priezvisko *Sas*, v zdrobnenej forme *Sásik, Sasko* na Slovensku dosť známe.

Moravce sú na Slovensku troje: *Zlaté Moravce, Opátové Moravce* a *Kostolné Moravce*. Opátové Moravce a Kostolné Moravce v súčasnosti sú spojené pod jednu správu Hontianskych Moraviec. Tieto miestne názvy pochodia od doteraz živého kmeňového názvu *Moravec*, ktorý je častý aj v priezviskách obyvateľov moravského pôvodu (azda častejší je zdobňujúci tvar utvorený slovotvornou príponou *-ík*, t. j. *podo-ba Moravčik*).

V spisovnej slovenčine kmeňovú príslušnosť obyvateľov Moravy vyjadrujeme starým pôvodným pomenovaním *Moravan*. Toto staré kmeňové meno stalo sa miestnym názvom obce pri Piešťanoch (úradne *Moravany nad Váhom*) a inej obce až v Zemplíne (pri Michalovciach). Hoci názov *Moravany (nad Váhom)* je doložený neskoro [r. 1359 ako *Morwa*], história i jazykoveda usudzujú, že ide o obec, ktorej obyvateľstvo za bojových akcií (azda v 9.—11. stor.) bolo z vlastného kmeňa *Moravanov* (jeho sídla boli na južnej Morave od mesta Břeclav cez Mi-

kulčice k Starému Mestu pri Uhorskom Hradišti) presídlené až za Váh (prípadne do Zemplína). Obdobne sa zo Slovenska dostali obyvatelia až za rieku Moravu, kde je šesť obcí s názvom *Vážany* (prevláda názor, že pri Váhu sídlil slovenský kmeň Vážania).

Starý pôvodný názov kmeňa Moravanov, obnovený v spisovnej slovenčine na označenie obyvateľov Moravy, je významovo neutrálny, bezpríznačkový, kým názov *Moravec* sa tak nepociťuje a názov *Moravčík* má až hanlivý príznak. (Moravčíkmi nazývali napr. miškárov z Moravy, ktorí chodili miškovať ošípané, vyškopovať barany, kastrovať žrebce a býčky.)

Ak pôvodný a starý kmeňový názov *Moravania* dal základ miestnym názvom *Moravany* nielen na Slovensku, ale aj v Čechách, kde je štvoro obcí s názvom *Moravany* (sú aj dvojce Moravany na Morave: pri Brne a Hodoníne), novší kmeňový názov *Moravec*, množ. číslo *Moravci* stal sa miestnym názvom mladších obcí *Zlaté Moravce* (už r. 1113 ako *Morowa*), *Opátové Moravce* a *Kostolné Moravce*, ktoré sa tiež spomínajú už v prvej polovici 12. storočia ako príslušenstvo premonštrátskeho kláštora v Bzovíku (r. 1135).

V názve obce *Slažany* (pri Zlatých Moravciach) sa pravdepodobne zachováva názov obyvateľov pochádzajúcich zo Sliezska. Sliezske sa po poľsky volá *Śląsk*; meno obyvateľov *Slažania* (*Slažany*) je staršou formou teraz použíwanej podoby *Slezania*.

Uherce aj *Uhrovec* ako miestne názvy majú základ v starom slovenskom označovaní Maďarov.

Terajší slovenský názov *Maďar* (v zhode s maďarčinou) je pomerne mladý. Zámerne sa začal používať v protiklade k menu *Uhor* až za vystupňovaných národnostných bojov, keď sa vedome začal rozlišovať aj pojem *Uhorsko* a *Maďarsko* (krajina obývaná iba Maďarmi; v podstate po r. 1918). Maďari sami nepoznajú možnosť takejto diferenciácie, pre nich je Maďarskom aj celé Uhorsko (Hungaria, Magyarország). U nás sa žiada tieto pojmy rozlišovať a maďarské *Magyarország*, nemecké *Ungarn* prekladať raz ako *Uhorsko* (do r. 1918) a ráz ako *Maďarsko*.

Popri národnom názve *Uhor* s pohyblivým -o- (nárečovo aj *Uher*) jestvovalo aj označenie *Uhrín*, v ženskom rode *Uhryňa*, zachované iba v priezviskách. Je veľmi starobylé, zo slovotvornej stránky zhodné s názvami *Slovienin*, *Srbín*, *Rusín*.

Názov *Uherce* (sú *Veľké Uherce* a v susedstve *Malé Uherce*, okres Topoľčany) svedčí, že bolo živé aj pomenovanie utvorené slovotvornou príponou -ec (obdobne ako *Nemec*, *Moravec*) s pohyblivým -e-. Predpokladaný tvar *Uhrec* nemáme doložený. Názov obce *Uherce* (namiesto očakávaného *Uhorce*) vznikol z obyvateľského mena *Uherci* (*Uhorci*). Prvý zápis o obci v latinskej listine, ktorou kráľ Ladislav IV. r. 1274 daroval obec Štefanovi Čákovi (azda strýkovi Matúša Čáka) „quandam

terram ... Vgrich vocatam“, mohol by viesť k zneniu názvu obce *Uhrice*. V Čechách a na Morave je skutočne šesť obcí s názvom *Uhřice* (kým štyri majú názov *Uherce* a tri *Uherčice*; sú aj *Uhřičice*, *Uhřiněves*, *Uhersko*).

Pôvodný názov maďarských kmeňov pripomínajú miestne názvy *Meder* (teda *Maďar*), *Slovenský Meder* (dnes *Palárikovo*), *Veľký Meder* (teraz *Čelovce*), *Maďarovce* (teraz *Malinovec*; už iba časť obce Santovky). Jedným kmeňom bojového maďarského (uhorského) zväzu boli aj *Kürti* (altajského pôvodu), ktorí dali názov obci *Kert* (*Kürt*), iným boli *Kesi* (*Kosihy*, maď. *Keszi*), *kabarski Kozári* (od nich azda *Kozárovce*). Obdobného pôvodu je aj názov *Ďarmoty*.

S Maďarmi prišli alebo sa neskoršie k nim pripojili strážne kmene *Pečenehov* (maď. *Besenő*, *Biseni*), ktorí dali meno obciam: *Pečeňady* (prvý raz sa spomína ako *villa Byssenorum* r. 1216), nachodiacim sa medzi Trnavou a Piešťanmi, *Pečeňany* (pri Bánovciach nad Bebravou) a *Pečenice* (v okrese Levice), ktoré sa spomínajú síce až r. 1282, ale medzi starými majetkami kláštora v Šahách.

Sporná je otázka Kumánov, pre ktorých mali Slovania názov *Plavci* (po rusky *Polovci*) podľa ich plavých vlasov. Lenže názov *Plavec* je aj slovanské osobné meno, preto sa obec a zámok *Plaveč* dáva do súvislosti s takýmto osobným menom, najmä keď susedná *Plavnica* (okr. Stará Ľubovňa) iste súvisí s plavením (na pltiach).

So strážnymi osadami Plavcov (Kumánov) za Malými Karpatmi na Záhorí sa spájajú názvy obcí *Plavecký Štvrtok*, *Plavecký Peter*, *Plavecký Mikuláš* i *Plavecké Podhradie*. Takýto výklad je najpravdepodobnejší, lebo vyplýva z obranného systému kráľovstva Arpádovcov proti prenikaniu premyslovskej moci spoza Moravy. Natíska sa aj spojitosť s prídavným menom *plavý* v súvislosti s farbou vápencových skál na okolí.

Sekule, obec na Záhorí, majú názov podľa maďarských pohraničných stráží z kmeňa *Sikulov* (*Székely*), ktorých približne polmiliónová skupina kompaktne doteraz obýva najvýchodnejší ohyb Sedmohradska v dnešnom Rumunsku, kde takisto vykonávala pohotovostnú vojenskú službu proti prenikaniu útočných kočovných kmeňov z ukrajinských stepí za Karpaty do starého Uhorska. Namiesto očakávaného tvaru *Sikuly* (prípadne *Sekuly* — ako *Čechy*, *Prusy*, *Vlachy*) sa pri tomto názve uplatnil nárečový tvar so zakončením na -e.

ROZLIČNOSTI

O jednom slovese vzoru česať

V tejto poznámke sa nakrátko pristavíme pri slovesách zakončených na neurčitkovú príponu *-ať*. Ide najmä o slovesá *česať, tesáť, písať, tresť, látať* ... Podnet na napísanie poznámky nám dala jedna nedeľná chvíľka poézie (zo dňa 4. 10. 1970). Vypočuli sme si v nej verše mladého básnika D. Bangu, ktoré predniesol v televízii J. Mladoň. Z jazykovej stránky nás zaujala najmä veta: *Ó, hrdinovia, do skaly tesám slová slávy*. Z tejto vety sa pozrieme na tvar slovesa *tesám*. Je uvedený tvar slovesa náležitý?

Sloveso *tesať* patrí do skupiny slovies vzoru *česať* — *češem* (pozri napr. Morfológia slovenského jazyka, str. 447). Hoci je uvedený vzor dnes v pohybe (pohyb podporuje striedanie spoluhlások v základe slova, ktoré sa využíva v oblasti expresivity: podoby *látam* i *lácem*, *tresťam* i *trescem* sa používajú v neutrálnom, bežnom rozhovore, ale tvary *lácem*, *trescem* len v expresívnej oblasti), nemožno zanedbávať alebo odmietať spoluhláskové striedanie v základe slova. Pri časovaní slovesa *kovať* je pre nás samozrejмый tvar 1. os. jedn. č. prít. času *ku jem*, nie *kovám*. Takisto chybu neurobíme napr. pri časovaní slovesa *česať* — nepoužijeme tvar *česám*, ale iba *češem*. Podobne správnym tvarom je iba *píšem*, nie *písam*. Podľa toho náležitý tvar 1. os. jedn. č. prít. času slovesa *tesať* nie je *tesám*, ako sme si to vypočuli v básni D. Bangu, ale analogický tvar k tvaru *češem*, t. j. podoba *tešem*.

Je isté, že pochybnosti a neistota pri tvorení tvaru 1. os. jedn. č. prít. času vznikajú najmä pri tých slovesách, ktoré sú pomerne málo frekventované. Medzi ne patrí i sloveso *tesať*, ktorého správny tvar 1. os. jedn. č. prít. času je *tešem*. Dobrým pomocníkom pri tvorení slovesných tvarov je Slovník slovenského jazyka, v ktorom si ľahko zistíme a overíme základné slovesné tvary.

R. Kuchar

Z mojich etymologických výkladov slov

Mnohých ľudí zaujíma pôvod jednotlivých slov. Doktoré slová si vie vysvetliť aj nejazykovedec. Ide o slová jednej čeľade, utvorené z toho istého koreňa, ako je napr. *zemiak, zemepis, uzemniť, pozemšťan, nad-*

zemský, *zemegula* a pod., ktoré majú spoločný základ *zem*. Inak je to so slovami, ktoré stoja akosi osihotene, netvorí čelade. Také slová ako *nedeľa*, *zajtra*, *utorok* majú veľmi málo odvodenín. Hoci sú samy odvodené, základné slovo sa v slovenčine nevyskytuje. Pri výklade ich pôvodu si musíme pomáhať príbuznými jazykmi. V češtine sú základné slová *dělati*, *jitro*, ku ktorým zodpovedajúce slovenské slová zanikli. Základ k slovu *utorok* sa nám zachoval v ruskom *utoroj* „druhý“ a súvisí s ním české *vteřina* (porov. slov. *sekunda*, z lat. *secundus* „druhý“).

V slovenčine máme značný počet slov spoločných s inými slovanskými jazykmi a ich pôvod už etymológovia odkryli. Tieto výklady sú zväčša platné aj pre príslušné slovenské slovné čelade a možno ich prijať. No výklad pôvodu daktorých spoločných slovanských slov je alebo nespokojivý, nepresvedčivý, alebo vôbec nejestvuje a také slová sú v etymologických slovníkoch jednoducho vynechané. V našom jazyku je istá vrstva slov, ktoré sa v iných slovanských jazykoch nevyskytujú a ich pôvod nebol dosiaľ vysvetlený. Na tieto dve skupiny slov sa upriamil náš záujem a tieto sme sa pokúšali vysvetliť.

Niektoré naše výklady sú iba pokusom, len jedným z viacerých možných výkladov. No presvedčivý a správny výklad môže byť len jeden, a to taký, ktorý rešpektuje príslušné hláskové a významové zmeny. Aj daktoré výklady v uznávaných etymologických slovníkoch sú len dohady. V pochybných prípadoch etymológovia uvádzajú aj dva možné výklady. Tak aj niektoré naše výklady predkladáme ako pokusy, ako jedny z možných výkladov, ktoré môžu byť v priebehu ďalších výskumov prekonané lepšími a presvedčivejšími výkladmi.

K našim výkladom sme prišli jednak na základe porovnávania podoby slov v rozličných jazykoch, porovnávaním významu slov a napokon zisťovaním základného znaku, príznačnej vlastnosti (napr. podoby s niečím iným) pomenovanej veci, ktorá mohla byť pri vzniku názvu rozhodujúca.

Tu sú ukážky z našich výkladov:

forota „zásoba dreva, uhlia, krmiva, potravín ap.“, v záhor. nárečí aj sloveso *zajforocit sa* „zásobiť sa“, z nem. *Vorrat* „zásoba“, to z predpony *vor-* „pred“ a druhá časť od slovesa *raten* „počítať, rátať“;

glot „látka na pracovné plášte“, z angl. *cloth* „látka, súkno“, súvisí s gréc. *klotho*, *klothēin* „pradiť“, „priasť“;

hamplasovať nár. (Kúty a okolie), „objímať, vláčiť, pasovať sa“, adj. *uhamplasovaný* „ukonaný od ťahania, nosenia ap.“, súvisí s lat. *amplexor*, *amplector* „objať“, *amplexus* „objatie“, porov. aj franc. *embrasser* „objať“;

došek nár. (Záhorie) „zväzok rovnej ražnej slamy ako krytina striech, najmä na stodolách“, z nem. *decken* „kryť“, *Dach* „strecha“ (porov. aj stredoslov. *dach* „strecha“), porov. lat. *tego*, *tegere* „kryť“, z toho lat. *toga* „ženský i mužský oblek Rimanov“, *tegula* „škridlica“, z toho slov. *tehla*, maď. *tégla*

„tehla“, nem. *Ziegel*, z toho čes. *cihla*, slov. nár. (Záhorie) *cihva*; porov. aj deka „prikrývka“¹;

chán, khan, kogan, kagan „meno mongolských a i. ázijských panovníkov“, Batu-khán, Džingis-khán, Ajub-khán (Pakistan). Slovom *kchán, khán, chán* sa označovali kniežatá (panovník a kňaz v jednej osobe, porov. aj naše *knieža* a *kňaz*, ktoré sú rovnakého pôvodu; *kňaz* označoval panovníka — porov. aj v rušt. — *kníeža* panovníkovho syna). Aj dnes je hlava štátu, napr. cisár v Abesínii, aj hlavou (koptskej) cirkvi, v minulosti ruský cár bol aj hlavou pravoslávnej cirkvi. Porov. aj hebr. *kohen* — *haggadol* „veľkňaz“. Zo slova *kohen* je aj meno *Kohn*, časté priezvisko Židov;

sajha, expr. nár. (Záhorie) „stará baba“, z maď. *sajha*, to z nem. *Seihe* „sitko“, porov. aj nadávku *staré rešeto* „stará baba“;

šarvát, nár. „krik, lomož“, sloveso *šarvácit* „kričať, vystrájať“ Záhorie, z franc. *charivari* (čít. šarivari) „krik“;²

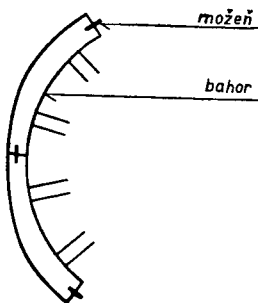
šringle, nár. (Záhorie) „skrútené, zvlnuté ozdoby na detských a ženských čepcoch, golieroch, rukávoch, košeliach“, z nem. *Schlinge* „slučka, oko“.

taršula, nár. (Kúty) „puzdro na perá, peračník“, z maď. *társoly*, to z nem. *Tasche*, zdrobn. *Tascherl*;

trkvas, expr. „hlupák, chumaj, sprosták, trufo, kubo“, asi z nem. *Dreckfass* „sud výkalov“, porov. aj *kalfas* „debna na hasenie vápna“, z nem. *Kalk* „vápno“ a *Fass* „sud“.

M. Hések

Poznáte slovo možeň?

Slovo *možeň*, jeho varianty *možník*, *mošník* alebo odvodené sloveso *možňovať* by sme darmo hľadali v Slovníku slovenského jazyka (I-VI, Bratislava 1959—1966), v Kálalovom Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí (B. Bystrica 1924) i v ďalších slovenských slovníkoch.

Nesúvisí to však s tým, že by to boli slová nespisovné, alebo že by sa v slovenských nárečiach nevyskytovali.

Slovo *možeň* [čes. *moždeň, moždík / hmoždík, možna*, poľ. *możdzeń, sch. moždaník*, slovin. *moznik* a pod.] súvisí podľa

V. Machka s ruským slovesom *možžiť* a s českým *hmožditi* [Etymolo-

¹ V. Machek v Etymologickom slovníku jazyka českého, 2. vyd., Praha 1968, 123 predpokladá, že slovo *došek* vzniklo skrátením z nemeckého *Dach-schaube*.

² Pôvod slova *šarvátka* V. Machek, c. d., 603 vidí v starohornonemeckom *Scharwachte*.

gický slovník jazyka českého, druhé opravené a doplněné vydání, Praha 1968, 170, 378).

Základný význam slova je „spojovací drevený klin, vtĺkaný medzi dve susedné drevené súčasti, aby ich spojenie bolo pevné“; v kolárskej terminológii sa slovom *možeň* označujú kolíky, ktorými sa spájajú jednotlivé bahry v kolese.

Ako špeciálne výrazy z kolárskej terminológie, resp. z ľudovej terminológie voza poznáme slová *možeň*, *možník* / *mošník*, *možňovať* (spájať bahry možňami) zo západného Slovenska od Topoľčian a z južného stredného Slovenska z Hontu a z Novohradu.

Úzko špecializovaný význam spôsobil, že sa slová *možeň*, *možník* / *mošník*, *možňovať* nedostali do slovenských slovníkov. Nenájde ich ani v materiálovo bohatom príspevku K. Palkoviča, *Názvoslovie časti voza* (Slovenské odborné názvoslovie V, 1957, 279-285, 310-317).

Poznáte ich z vlastného nárečia?

M. Majtán

SPRÁVY A POSUDKY

Vypĺňali ste sčítací hárok?

V prvých decembrových dňoch lanského roku sme žili v znamení sčítania ľudu, ktoré sa uskutočnilo k 1. decembru 1970. išlo o sčítanie všetkých osôb, ktoré mali v čase sčítania trvalý pobyt na území ČSSR alebo sa na ňom aspoň dočasne zdržiavali. Sčítanie ľudu je i dnes hlavným zdrojom sociálno-ekonomických informácií o obyvateľstve, o podmienkach jeho bývania a informácií z oblasti životnej a kultúrnej úrovne obyvateľstva. Sčítací komisári rozniesli po jednotlivých obvodoch sčítacie hárk, ktoré mali občania vyplniť. Toto tlačivo spolu s vysvetľivkami na osobitnom papieri sa dostalo do každého bytu, do každej rodiny. Práve preto sa malo venovať viac starostlivosti jeho jazykovej úrovni. Text sčítacieho hárku sa zrejme prekladal z češtiny a tento preklad sa neurobil dosť starostlivo a presne.

Najčastejšie sa v ňom vyskytujú nespisovné použitia predložiek *k* a *u*, napr. *neobývaný byt pre nespôsobilosť k obývaniu*, *dom je určený k demolácii*, *osoby hlásené v byte k trvalému pobytu*. Namiesto predložky *k* treba použiť predložku *na*. Správne teda má byť: *byt neobývaný pre nespôsobilosť na obývanie*, *dom je určený na demoláciu*, *osoby hlásené v byte na obývanie*, *dom je určený na demoláciu*, *osoby hlásené v byte na trvalý pobyt*. Nesprávne sa používa aj predložka *u* napr. vo výrazoch *u provizórnych stavieb*, *u prí-*

bytkov bez domového čísla, u pohyblivých obydľí, u niektorých otázok, u príslušného mena dieťaťa. V spojení s neosobnými predmetmi nepoužívame predložku u, ale predložku pri. Spomenuté príklady majú správne znieť pri niektorých otázkach, pri príslušnom mene dieťaťa.

Okrem nesprávnych použití predložiek sa v sčítacom hárku vyskytujú nesprávne tvary zámena *tohto* namiesto *tohto*. Ďalej je tu veľmi veľa pravopisných chýb. Napr. nepravideľne n. *nepravideľne*, minútach n. *minútach*, revizora n. *revízora*, rusínska n. *rusínska*, zahrádka n. *záhradka*, s vanou n. *s vaňou*, užívateľ n. *užívateľ*, občianskeho n. *občianskeho*, sláma n. *slama*. Nespisovný výraz *domek* sa mal nahradiť slovom *domček* a namiesto vyjadrenia *je treba* stačilo jednoducho *treba*. V sčítacom hárku je aj niekoľko tlačových chýb, napr. *evidenčným číslom* n. *evidenčným číslom*, *sčítania* n. *sčítania*, nesprávne rozdelených slov, napr. *jedno-tlivo* n. *jednot-livo*, *nepríto-mných* n. *neprítom-ných*.

Napriek tomu, že text sčítacieho hárku je syntakticky jednoduchý a takmer heslovitý, nájdeme v ňom aj nesprávnu interpunkciu, predovšetkým nesprávne používanie čiarok. Vo väčšine prípadov čiarky chýbajú. Napr. *Ak je sčítaný v mieste (,) kam dochádza, prechodne ubytovaný (,) uveďte spôsob prechodného ubytovania (,) napr. slobodáreň (,) študentský domov, učňovský internát atď.*; *Pivnica sa uvedie, keď sú dolné okraje okien pod úrovňou terénu, suterén (,) keď sú dolné okraje síce nad úrovňou terénu, ale podlaha pod úrovňou terénu; Potvrdzujem svojim podpisom, že som uviedol pravdivo všetko (,) čo je potrebné zapísať do sčítacieho hárku. V nasledujúcej vete je zasa zbytočná čiarka pred spojkou alebo. Miestnosť sa považuje za samostatný byt i vtedy, ak chýba príslušenstvo, alebo kuchyňa.*

Na pomerne krátky text je chýb nepomerne veľa. Bolo treba viac pozornosti a citlivosti pri preklade, viac porozumenia pre spisovnú slovenčinu. Dúfame, že sčítací hárok i vysvetlivky k nemu o desať rokov, pri ďalšom sčítaní ľudu, bude bez týchto chýb.

J. Skladaná

Čo nakúpiť — čo uvariť

Naše gazdinky uvítali ďalšiu z brožúr kuchárskych predpisov *Čo nakúpiť — čo uvariť* 2. Sú v nej kuchárske predpisy, ktoré odvysielal Československý rozhlas v roku 1967. (Vydal Merkur Praha pro Pramen — Zdroj, Potravinárský obchod Praha v roce 1968.) Pozreli sme si jazykovú stránku tejto publikácie.

Treba tu pripomenúť, že ide o preklad z češtiny do slovenčiny, čo možno dobre pozorovať na mnohých chybách, ktoré zisťujeme takmer vo všetkých rovinách jazyka.

V oblasti slovnej zásoby sa stretáme s početnými výrazovými prostriedkami, ktoré nie sú domáceho pôvodu, resp. sú v slovenčine nespisovné a nesprávne. Hneď v príhovore sa stretáme s výrazom *dopis* namiesto (ďalej n.) *list*. Na ďalších stranách tejto publikácie sa vyskytuje výraz *vyjmeme* (9, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 23, 26, 28), ktorý sa takmer pravidelne používa v brožúre n. tvaru *vyberieme* (Slovník slovenského jazyka V, 259 — ďalej SSJ — uvádza i slove-

so *vyňať* bez bližšieho hodnotenia; toto slovo však ustupuje, nahrádza sa dnes i v hovorenej reči inými slovesami: napr. *vynechať* (niekoho z počtu), ... atď., a preto sa pokladá už za zastarané), *osmahnúť* (19, 20, 21, 22), tamže i *osmahnutý* n. *popražiť*, do červena zľahka *pripiecť*, *pripraženy*, *vy-smahnúť* (23) n. *vyparíť sa*, *vysmahnutie šľavy* (19) n. *vyparenie*, *odparenie šľavy*. Treba sa tu zmieniť o tom, že SSJ II na str. 601 uvádza iba výraz *osmahlý*. Hodnotí ho ako knižný, zastaraný; dokladá ho vo význame „ohorený, opálený, počerný“. Nesprávne výrazy sú ďalej: *jak* (12) n. *ako*, *pomazánka* (19) n. *nátierka* [ale v nadpise je správny výraz *Výživná nátierka*], *kyta* (*bravčová kyta* — 24, 32) n. *stehno* (*bravčové stehno*), *rozdrtený* (25) n. *rozdrvený*, *rozmliaždený*, *tekúci* (26) — SSJ IV, 502 hodnotí ho ako zastarané n. *tečúci*, *veka* (26) n. *chlebič*, *biely podlhovastý bochník*, *sendvič*.

Tento publikácii možno vyčítať i nesprávne tvorenie slov. Tak napr. namiesť slova *kocôčka*, resp. *kocôčky* na str. 9, 14, 24 sa vyskytuje podoba *kocičky*. Ale aj spisovná podoba *kocôčka* / *kocôčky* v publikácii tohto druhu je dosť nepodstatná; v takýchto prípadoch stačilo použiť slovo *kocka*.

Stretáme sa tu i s početnými pravopisnými a grafickými nedostatkami: *příliš* [v príhovore] n. *příliš*, *polovica* (11) n. *polovica*, *koru* (12) n. *kôru*, *mixer* (13) n. *mixér*, *Polsky* (8) n. *Polský*, *Bravcová* (22) n. *Bravčová*, *rozčtvrtený* (23) n. *rozštvrtený*, *zprúdka* (28, 32) n. *sprúdka* — v týchto prípadoch azda ide o tlačové chyby. Chyba je, ak si prekladateľ neuvedomil, že za vloženou vetou píšeme čiarku, napr. *zápražku, ktorá vznikla (,) ešte pražíme*. (26)

Ani štylistická stránka publikácie nie je najlepšia. Vidieť to na viacerých vetách: ... *kostičky dobre do nátierky rozotrieme, obsahujú práve vápnik*. (31) Bola by skôr na mieste štylizácia: *kostičky dobre do nátierky rozotrieme, obsahujú totiž vápnik*. Zopakovanie slovesa *pridať* v príslušnom tvare sa žiada vo vete *Potom pridáme zelený hrášok, cukor, necháme asi 3 minúty variť, (pridáme) citrónovú šľavu a podávame*. (8) Neobratne je štylizovaná i veta: *Tieto zemle a čaj sú aj dobrá detská večera*. (19) Pomocné sloveso *byť* v 3. os. pl. si tu priam vynucuje, aby bol predmet v 7. p. sg.: *Tieto zemle s čajom sú aj dobrou detskou večerou*.

Ako jazykovú chybu treba ďalej hodnotiť napr. aj nenáležité vynechanie predložky vo vete: *Dáme zapiecť asi (na) 10 minút do horúcej rúry* (24), pádové prípony, napr. *v syrovom krému* (15) n. *v syrovom kréme*, *jogurtom m. jogurtom*, *petržlenom* (22) m. *petržlenom*. Stretáme sa tu i s nenáležitým odchýlením od gramatického rodu: *postaviť do vodnej kúpele* (12) m. *postaviť do vodného kúpeľa*.

V istých prípadoch ide o použitie nenáležitého názvu pre vžitý pojem. Názvom *zemľovka* sa v slovenčine pomenúva druh ovocného múčnika, preto ho nemožno použiť vo vete *Zemľovku nakrájame na plátky, opečieme po obidvoch stranách na oleji...* (15); tu sa mal použiť názov *sendvič* [SSJ IV, 57 tento význam ešte nezaznamenáva], takisto *pieskový cukor* (23) n. *práškový cukor*.

Týmito poznámkami o neveľkej publikácii (má spolu iba 32 strán) chceli sme upozorniť, že táto praktická príručka si zaslúžila pozornejšiu jazykovú úpravu, lebo sa dostane do rúk veľkého počtu našich gazdíniek.

R. Kuchar

SPYTOVALI STE SA

Chodiť na poľovačky — nie na poľovky. — I. M. z Bošian: „V denníku Práca z 5. 8. 1970 som čítal túto vetu: Chodia tam na poľovky. Nemalo tam byť *chodia na poľovačky*?“

Názvy dejov sa v spisovnej slovenčine netvoria od nedokonavých slovies príponou *-ka*. Preto ani od nedokonavého slovesa *poľovať* nemožno príponou *-ka* vytvoriť dejové podstatné meno *poľovka*. V spisovnej slovenčine sa názvy deja tvoria od nedokonavých slovies príponou *-ačka*, napr.: *oberačka, okopávačka, hrabačka, vyberačka, kopačka, babračka, naháňačka, guľovačka, klzačka, ruvačka* [J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 140]. Preto od slovesa *poľovať* možno príponou *-ačka* vytvoriť dejové substantívum *poľovačka*. Niektoré dejové substantíva utvorené príponou *-ačka* z nedokonavých slovies majú však hovorový ráz, napr. *guľovačka, klzačka, hrabačka* a pod. Pri dejovom substantíve *poľovačka* sa však príznak hovorovosti nepociťuje.

J. Jacko

Mýtus — mytizovať — I. P. z Banskej Bystrice sa spytuje, či je od podstatného mena *mýtus* správne sloveso *mytizovať* alebo *mýtizovať*.

V nastolenej otázke ide 1. o odôvodnenie jestvovania slova, 2. o dĺžku v slove.

Najprv k prvej časti otázky: Slovník slovenského jazyka II na str. 209 uvádza len sloveso *mytologizovať* (od podstatného mena *mytológia*) vo význame „robiť z niečoho mýtus, dávať niečomu ráz mýtu“. Pri hesle *mýtus* sa uvádzajú iba tri odvodeniny, a to *mýtický, mýtickosť, mýtičnosť*.

Napriek tomu, že v SSJ sloveso *mytizovať* nie je, neznačí to, že by bolo nesprávne alebo nepotrebné. Správne je preto, lebo ho môžeme vytvoriť podľa jazykových kritérií, ktoré sú vlastné spisovnej slovenčine, a užitočné zas preto, lebo ním vyjadríme dej, ktorý by sme museli ináč opísať. Takýmto novotvarom sa môže spisovný jazyk len obohatiť, preto sa netreba brániť jeho utvoreniu a používaniu, i keď označuje približne rovnaký význam ako sloveso *mytologizovať*.

Ako sme napr. vytvorili sloveso *štylizovať* od *štýl* alebo *paušalizovať* od *paušál* atď., môžeme vytvoriť aj tvar *mytizovať* od *mýtus*.

Sloveso *mytizovať* budeme teda používať na vyjadrenie deja súvisiaceho s konkrétnou predstavou mýtu o nejakej bytosti, predmete alebo jave, napr. *mytizovať hrdinu v románe*. A práve o to išlo aj nášmu čitateľovi, ktorý chcel vyjadriť to, že niektorí spisovatelia lyrizovanej prózy utvárali mýtus o dedine, láske, prírode ap., teda tieto javy mytizovali. Použitie slovesa *mytizovať* je tu na pravom mieste.

A teraz k druhej časti otázky: *mytizovať* alebo *mýtizovať*?

Niektoré cudzojazyčné dvojslabičné a viacslabičné základy, ktoré majú dĺžku na prvej slabike, v odvodeninách ju strácajú, napr. *avízo* — *avizovať*, *schéma* — *schematizovať*, *atóm* — *atomizovať*, *dráma* — *dramatizovať*, *múmia* — *mumifikovať*, *štýl* — *štylizovať* ai. Do tejto skupiny patrí aj *mýtus* — *mytizovať*.

Sloveso *mytizovať* ako novoutvorená odvodenina sa neprieči spisovnému jazyku, obohacuje slovnú zásobu, výstižne vyjadruje to, čo by sme museli vyjadriť opisne.

J. Matečik

Na zavolanie sestričkou — na zavolanie sestričky — na sestričkino zavolanie. — M. L. z Trenčína čítal na dverách ordinačnej miestnosti takýto nápis:

NEVSTUPOVAŤ
Len na zavolanie sestričkou

Spytuje sa, či by tu nemala byť väzba *na zavolanie sestričky*.

Formulácia „len na zavolanie sestričkou“ má zrejme zmysel „len keď sestrička zavolá“. Tvar sestričkou (7. pád) má tu funkciu tzv. inštrumentálu pôvodcu. Akademická *Morfológia slovenského jazyka* zaznamenáva túto funkciu inštrumentálu v spojení s trpným rodом slovesa, ale zároveň konštatuje, že inštrumentál „nebýva v pasívnej konštrukcii nevyhnutný a pasívne väzby bývajú spravidla bez neho, najmä ak je agens (= pôvodca deja — Š. P.) životný“ (c. d., str. 187). Vety typu „Objekt bol strážený dvoma vojakmi“ sú charakteristické pre odborný, publicistický alebo administratívny štýl. V beletrii sú veľmi zriedkavé a v bežnej hovorovej reči sa s nimi sotva stretneme.

V konštrukcii „len na zavolanie sestričkou“ je však inštrumentál pôvodcu (*sestričkou*) použitý po slovesnom podstatnom mene, teda nie po trpnom rode. Na označenie pôvodcu (nositeľa) deja, ktorý vyjadruje slovesné (alebo iné dejové) podstatné meno, používame v spisovnej slovenčine spravidla 2. pád, tzv. genitív nositeľa deja (c. d., 168). Inštrumentál pôvodcu sa po slovesnom podstatnom mene používa iba vtedy, ak sa v danej konštrukcii 2. pád využíva v inej funkcii, a to na označenie paciensa deja, t. j. toho, koho [čo] dej zasahuje. Napr.: *vyšetrenie chorého lekárom* (lekár vyšetril chorého), *zrazenie Bartoňa Rihoškom* (Rihošek zrazil Bartoňa), *prepadnutie Československa nacistickým Nemeckom* (nacistické Nemecko prepadlo ČSR) a pod. Ak v konštrukcii so slovesným podstatným menom nie je popri sebe vyjadrený aj činiteľ (agens) deja aj paciens deja, ale iba nositeľ deja (môže to byť podľa povahy slovesa činiteľ deja alebo paciens deja), viaže sa slovesné podstatné meno s genitívom. Napr. spojenie *upozornenie rodičov* môže mať dvojaký význam: 1. „rodičia upozorňujú“ alebo „rodičov upozorňujú“. Ak napríklad v konštrukcii *napomenutie hráča rozhodcom* vynecháme genitív paciensa *hráča*, zmení sa inštrumentál pôvodcu deja *rozhodcom* na genitív nositeľa deja: *napomenutie rozhodcu*, a to bez ohľadu na to, že spojenie *napomenutie rozhodcu* môže mať dvojaký význam: nielen „rozhodca napomenul“, ale aj „rozhodcu napomenuli“ (napr. pre neobjektívne rozhodovanie).

Z toho, čo sme dosiaľ uviedli, vyplýva, že je teoreticky možná konštrukcia *zavolanie pacienta sestričkou* (i keď sa v praxi asi zriedka vyskytuje), ale nie je možná konštrukcia „*zavolanie sestričkou*“. Správna je však konštrukcia *zavolanie sestričky*, ktorú navrhuje M. L. vo svojom liste.

Sú tu však ešte aj iné možnosti. Genitív nositeľa deja možno totiž v mnohých prípadoch (ak je agens životný) nahradiť privlastňovacím prídavným menom: *napomenutie rozhodcu* = *rozhodcovo napomenutie*; *zavolanie sestričky* = *sestričkinovo zavolanie*. Väzbe s privlastňovacím prídavným menom by sme dokonca dali prednosť. Uvedenú výzvu možno teda štylizovať aj takto: *Nevstupovať! Len na sestričkinovo zavolanie*.

A ešte sme nevyčerpali všetky možnosti. Tú istú výzvu možno stručne, jednoznačne a štylisticky primerane vyjadriť osobnou väzbou napríklad aj takto: *Nevstupujte, kým (dokiaľ) vás sestrička nezavolá!* Zo všetkých uvedených možností pokladáme túto poslednú za najvhodnejšiu.

Š. Peciar

Nie fajermúr, ale požiarňový múr. — Z istého bratislavského závodu sa nás pýtali, či sa môže používať výraz *fajermúr* na pomenovanie múru na ochranu pred požiarom.

Slovník slovenského jazyka slovo *fajermúr* neuvádza, no uvádza slovo *fajerman* s významom „hasič, požiarňík“ a s hodnotením, že je to ľudové zastarané slovo z nemčiny. Okrem toho uvádza aj prídavné meno *fajermanský*. Pri slove *fajerman* ide o zdomácnenie nemeckého slova *der Feuermann*. Slovo *fajerman* sa skladá z dvoch častí, zo slova *fajer* (nem. *das Feuer* = oheň, požiar) a zo slova *man* (nem. *der Mann* = muž, chlap). Podobne aj slovo *fajermúr* sa skladá z dvoch častí, zo slova *fajer* a z domáceho spisovného slova *múr*. Lenže časť *-múr* v slove *fajermúr* nevznikla prekladom nemeckého slova *die Mauer* (resp. *die Feuermauer*); pravdepodobne tu zohrala dôležitú úlohu zvuková podobnosť (blížkosť) medzi nemeckým slovom *Mauer* a slovenským *múr*. V dokladovom materiáli Jazykovedného ústavu L. Štúra sme našli jeden doklad na slovo *fajermúr* vyexcerpovaný z Národopisného zborníka (roč. 5 z r. 1943), ktorý pomáha lepšie osvetliť jeho význam: *Tieto domy nemajú štíty z dosák, ale murované, takzvané „fajermúry“*. Pri tvorení spisovného výrazu na pomenovanie múru na ochranu pred požiarom treba vychádzať z domáceho základu. Tu môžeme použiť prídavné meno *požiarňový*, ktoré má význam „určený na likvidáciu požiaru, slúžiaci na ochranu pred požiarom“. Slovník slovenského jazyka III pri slove *požiar* uvádza aj spojenie *požiarňový múr*.

Namiesto nespisovného výrazu *fajermúr* treba v spisovnej slovenčine na pomenovanie múru na ochranu pred požiarom používať spojenie *požiarňový múr*.

M. Považay

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Ročník 5, 1971, číslo 3.

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Oľga Urbaníková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Západoslovenské tlačiarne, n. p., prevádzka 46, Partizánske. Povoľené výmerom SÚKK, č. 1015/IV-68.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971.

Cena Kčs 3,—.